

Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)*Socio-Economic Structure of The Tribes and Communities in Kiğı Sanjak (1518-1642)**Araştırma Makalesi – Research Article***Durmuş Volkan KARABOĞA**Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, durmuskaraboga@sdu.edu.tr

ORCID Numarası ORCID Number: 0000-0002-9184-3550

Öz

Kiğı sancağı, Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde 1514 yılında Diyarbekir eyaletine tabi olan klasik Osmanlı sancakları arasında yer almaktadır. Kiğı ve havalisi; sırasıyla Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin hâkimiyetinde kaldıktan sonra Yavuz Sultan Selim zamanında Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden Çaldıran Savaşı neticesinde bölgedeki diğer sancaklarla beraber Osmanlı idaresine katılmıştır. 1535 yılına kadar Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlı olan Kiğı sancağı, 1535'te Erzurum Beylerbeyliğinin kurulmasıyla buraya bağlanmıştır. Kiğı sancağı, bölgesel coğrafi özellikleri dolayısıyla, bazı aşiret ve cemaatlerin yaşam alanı olma özelliğine sahip sancak durumundadır. Nitekim Kiğı sancağının 1518-1523 yılına ait tahrir verilerine göre sancak sınırları içerisinde Şadılı, Disimlü, Ebu Taliblü, Rükneddin, Okculu ve İlbeğlü cemaat ve aşiretlerinin yer aldığı ve her cemaatin kendilerine mahsus köylerinin olduğu görülmektedir. 1553'te ise Ebu Taliblü, Okculu, Şadılı ve Rükneddin cemaatleri, sancaktaki mevcudiyetlerini devam ettirmelerine rağmen, Disimlü cemaatine dair herhangi bir veriye rastlanılmamaktadır. Nitekim bu durum, söz konusu cemaatin farklı bir sancak ya da kaza sınırları içerisine yerleştiğinin göstergesi olmalıdır. 1642 yılındaki veriler incelendiğinde, Kiğı'daki aşiret ve cemaatlere yönelik ciddi anlamda farklılıkların meydana geldiği tespit edilmektedir. Bu bağlamda Disimlü ve Şadılı cemaatlerinin yanı sıra, 1518-1553 yılları arasında Kiğı'da izlerine rastlanılmayan Süveydi, Çoburlu, Kara Çorlu, Gamürlü/Kamürlü gibi cemaatlerin de bu tarihte sancak sınırları içerisinde kaydedildikleri tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kiğı, Aşiret, Cemaat, Nüfus, Şadılı, Disimlü, Vergi.**Abstract**

Kiğı Sanjak was among the classical Ottoman sanjaks subject to the province of Diyarbekir in 1514 within the Ottoman provincial organization. After being under the rule of the Karakoyunlu, Akkoyunlu and Safavid states respectively, Kiğı and its vicinity joined the Ottoman administration together with other sanjaks in the region after the War of Chaldıran between the Safavid State and the Ottoman Empire during the reign of Yavuz Sultan Selim. Until 1535, Kiğı Sanjak, which was affiliated to the Governor of Diyarbekir, was connected to the Governor of Erzurum with the establishment of the Governor of Erzurum in 1535. Due to its regional geographical features, Kiğı Sanjak was a sanjak that served as a living space for some tribes and communities. As a matter of fact, according to the 1518-1523 cadastral record books of Kiğı Sanjak, Shadlu, Disimlü, Abu Taliblü, Rükneddin, Okculu and İlbeğlü communities and tribes were located within the borders of the sanjak and each community had its own villages. In 1553, although the Abu Taliblü, Okculu, Shadlu and Rükneddin communities continued to exist in the sanjak, there is no data on the Disimlü community. As a matter of fact, this should be an indication that this community settled in a different sanjak or district. When the 1642 data is analyzed, it is determined that there are serious differences regarding the tribes and communities in Kiğı. In this context, in addition to the Disimlu and Shadlu communities, Suveydi, Çoburlu, Kara Çorlu, and Gamur/Kamur, whose traces were not found in Kiğı between 1518-1553, were recorded within the borders of the sanjak at this date.

Keywords: Kiğı, Tribe, Community, Population, Shadlu, Disimlu, Tax.

Giriş

Osmanlı toplumunu meydana getiren en önemli unsurlardan birini konar-göçer tabir edilen ve yarı göçebe hayat yaşayan aşiretler teşkil etmektedir.¹ Sürekli yer değiştiren, yazın yaylalarda, kışın kışlaklarda sürülerinin peşinde dolaşan ve hayvancılıkla geçinen zümrelere konar-göçer adı verilmektedir.² Genellikle hayvancılıkla uğraşan bu aşiretler, göçebelik vasıflarını biraz da hayvanlarına otlak temin etmek zaruretiyle devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Bu aşiretler kışın, konar hale geçecekleri zamanlarda, genellikle çadırlarını şehir ve kasabalar yakınındaki eski iskân merkezlerinin bulunduğu sahalarda kurarlar, yazın ise daha serin alanlara göç ederlerdi. Konar-göçerlerin bu hayat tarzı, göçebe hayat yaşayan diğer unsurlardan büyük farklılıklar göstermektedir. Gerçek anlamda göçebe hayatı yaşayan aşiretlere nazaran, bazı konar-göçer gruplarının, yazın hayvancılıkla uğraşmaları yanında, kışlaklarında ekinlik, yani bir nevi küçük ziraat yaptıkları da bilinmektedir.³ Dolayısıyla bu gruplar için göçebe yerine kanunnamelerde ve resmi kayıtlarda konar-göçer tabiri kullanılmıştır.⁴ Osmanlılar döneminde Anadolu’da konar-göçer topluluklar ya büyük gruplar halinde sancak veya kaza statüsünde ya da belli bir sancağın sınırları dâhilinde timar yahut has ünitesi içinde olmak üzere idari ve mali teşkilatın bünyesinde yer almışlardır.⁵ Öyle ki, Oğuz boylarına mensup teşekküller içinde büyük federasyonlar oluşturarak çeşitli adlar altında Anadolu’nun farklı yörelerinde bulunanlar genellikle “il” veya “ulus” olarak adlandırılmakta idi. Bu cümleden olarak Yeni-il Türkmenleri ve Halep Türkmenleri, Sivas ve çevresinde; Dulkadirli ulusu Maraş, Elbistan ve Kadirli yöresinde; Bozulus Türkmenleri, Diyarbakir havalisinde bulunmaktaydı.⁶ Bozulus Türkmenleri, Diyarbakir, Mardin, Urfa üçgeninde bulunan Berriye kışlağından Erzurum-Kars yaylalarına kadar uzun ve meşakkatli bir yolu katediyorlardı. Yeni-il Türkmenleri Gürün, Kangal, Şarkışla, Divriği yöresindeki yaylalarla ve daha güneydeki kışlak mahallerini, Halep Türkmenleri yaylamak amacıyla zaman zaman Yeni-il Türkmenlerine komşu yaylakları, Varsaklar Toros Dağları ile Çukurova’ya kadar geniş alanı yaylak ve kışlak mahalli olarak kullanıyordu. Bütün bu karışıklığa rağmen her konargöçer topluluğun yaylak ve kışlak bölgesi merkezi hükümet tarafından belirlenmiş ve bu suretle aşiretler arasında oluşacak muhtemel kavgalar da önlenmiştir.⁷ Konargöçerler il veya ulus adı altında topluluklar oluşturuyorlardı. Bunlar da kendi aralarında yukarıdan aşağıya doğru boy-aşiret-cemaat-oymak mahalle-oba şeklinde bölümlere ayrılmaktaydı. Her boyun başında da “Bey” denilen ve boyun idari işlerini yürüten bir kişi bulunuyordu.⁸ Cemaatler, kendilerine tahsis edilmiş olan bölgede, hukuki nizam içinde hareket ediyor olmaları sebebiyle belli bir iç düzene ve devlete olan yükümlülüklerini düzenleyecek teşkilat yapısına sahip idi.⁹ Konargöçerlerin meşgul olduğu iktisadi faaliyetler arasında hayvancılık mühim bir yere sahip olduğundan otlak alanı olma özelliğindeki yaylaklar, iktisadi anlamda önem arz eden mekânlar durumundaydı. Diğer bir ifadeyle yaylanın önem kazanması, hayvan otlığı olması dolayısıyladır. Kışlak ise bazen bir vadi, bazen bir köy veya şehir olmuştur. Konargöçerler, kışlak bölgelerinde küçük yerleşim birimleri oluşturduğu için bu alanlar onların yerleşik düzene geçiş sürecinde etken rol oynamıştır.¹⁰ Konargöçer aşiret ve cemaatler açısından bakıldığında Kiğı¹¹ ve çevresinin, yaylak ve kışlaklar yönüyle oldukça müsait bir coğrafi özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Konargöçerlerin yaşam tarzı olan yaylak ve kışlak hayatı için gereken fiziki yapı bu coğrafyanın sunduğu en temel unsurlardan idi. Günümüzde Bingöl ilimizin ilçeleri arasında bulunan Kiğı; XVI. yüzyılda doğusundan Bitlis, batısından ise Çemişgezek sancakları ile komşu olup, Fırat’ın ana kolu olan

¹ Halaçoğlu 2014, 18-19.

² Ünal 2012, 17.

³ Halaçoğlu 2014,18-19. Ayrıca bkz. Karaca 2017, 103-111.

⁴ “...konargöçer Danişmendli Türkmeninden Karalar cemaatinden..”, “..konargöçer Danişmendli Türkmeni cemaatinden Süleymanlı Kebir ve Sağır ve Kaşıkçı..” Bkz. BOA, MAD.d. 8458, 196 ve 198.

⁵ Gündüz 2002, 162.

⁶ Halaçoğlu 2012, 185-186.

⁷ Gündüz 2002, 162.

⁸ Kazıcı 2017, 151.

⁹ Gündüz 2007, 48-49.

¹⁰ Gümüşçü 2019, 669.670.

¹¹ Kiğı, Akkoyunlular zamanından beri Pazûkî aşiretinin idaresinde idi. Bu aşiretin reisi olan Halid Bey, Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi sırasında, Osmanlı ordugâhına gelmiş ise de, Şah’ın yakın adamlarından olması dolayısıyla Sultan Selim tarafından öldürülmüştü. Onun oğulları Rüstem, Halid ve Mehmed beyler, Osmanlı tarafına geçen Bitlis hakimi Şeref Han tarafından Uç-kan muharebesinde öldürülmüşler, nihayet Bayburd’un Osmanlılar’ın eline geçtiği sırada 15 Ekim 1514 tarihinden birkaç gün önce Kiğı da, Osmanlı hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Aydın 1998, 233.

Karasu etrafında oluşan yerleşim alanlarının mevcut olduğu Erzincan-Erzurum hattı ile Fırat'ın diğer büyük kolu olan Murat suyunun geçtiği vadilerde kümelenen yerleşim birimlerinin oluşturduğu Muş-Bingöl-Elazığ hattı arasında kalan ve bu iki hat arasında Mercan, Palandöken ve bunun uzantısı sayılabilecek Karağöl dağları arasından geçiş imkânı veren, coğrafyası el verdiği ölçüde gelişebilmiş bir kale şehri olan Kiğı kasabası etrafında dağınık bir vaziyette bulunan köylerden teşekkül etmiş bir sancaktır. Sancak topraklarının yaklaşık %85'i dağlardan oluşurken sancak sınırlarını da dağlar şekillendirmiştir. Bektoş Dağları, Haç Dağı, Şeytan Dağları, Karababa Dağları, Bağır Baba Dağları, sancak sınırları içerisinde yer alan ve yükselteleri 2500-3000 metre arasında değişen dağlardır. Sancak topraklarının ekilebilir alanları azdır. Zaten bu durum Sancak Kanunnamesinde de belirtilmekte ve bölge halkına birtakım vergi kolaylıkları sağlanmaktadır.¹² Kuzey kesimi yüksek dağlarla çevrili olan Bingöl'ün Kiğı ilçesi, 2563 metre yüksekliğe kadar ulaşan Şeytan Dağları ile Güneydoğu Anadolu'ya nazaran bir dam görünümü özelliği göstermektedir.¹³ Fırat'a tabi olan Bingöl Çayı, önce doğudan batıya sonra kuzeyden güneye yöreyi kat ederek sağ ve soldan birçok dereyi kendisine bağlamaktadır.¹⁴ Bölgenin sahip olduğu fiziki ortam, yaz aylarını yaylalarda geçiren konargöçerler için hayvanlarına geniş otlak alanları imkânı sunmaktaydı.

Kiğı sancağının idari yapısı ve genel nüfusuna ilişkin daha önce kaleme alınan eserler olduğu için¹⁵, çalışmada salt bu konulara yer vermenin, tekrardan öteye geçemeyeceği düşüncesinden hareketle, sancaktaki aşiretler konu özeline girmek suretiyle yöredeki aşiret ve cemaatlerin kır iskan merkezlerindeki dağılışı, sosyo-iktisadi faaliyetleri, cemaatler içinde şahıs adlarının kullanım özellikleri, XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında aşiret ve cemaat köylerinde meydana gelen umumi değişiklikler gibi konuların arşiv belgelerinin ışığı altında ele alınması amaçlanmıştır.

1.Cemaatler ve Demografik Özellikleri

Kiğı, doğudan gelen Türk göçlerine güzergâh olması dolayısıyla birçok Türk kabilesi, tarih boyunca bu havalide yaşamlarını sürdürmüştür.¹⁶ Yaylak ve kışlaklarıyla Kiğı coğrafyası, hayvancılıkla geçinen konargöçer aşiretler için yerleşime müsait bir ortam oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında günümüzde Bingöl ilinin kuzeybatısında konumlanan, XVI. yüzyılda *Holhol* olarak bilinen Yayladere ilçesinin bilhassa güneyi ve batısı, Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatlerin yaşadığı coğrafyayı teşkil etmekte idi.¹⁷ Sancaktaki her aşiret grubu, köylerde cemaat halinde bulunmakta olup defterlere "cemaat" adıyla kaydedilmiş olsa dahi çoğu kez mensup oldukları aşiret de belirtilmiştir.1518 yılındaki kayıtlara göre cemaatlerin Küçük Nahiyesinde toplandığı görülmektedir. Bu nahije sınırları içerisinde, "Cemaat-i Aşiret-i Şadilu Ekrad"¹⁸, "Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Disimli"¹⁹, "Aşiret-i Cemaat-i Ekrad Ebu Taliblü", "Cemaat-i Ekrad Okculu"²⁰ ve İlbeğlü²¹ taalluk-u İlbeğ Ağa ve İlyas Ağa", "Cemaat-i Aşiret-i Rükneddin"²² adlarında beş aşirete bağlı cemaat kaydı bulunmakta olup bu cemaatler sancak sınırları içerisindeki 28 kır-iskân merkezinde meskun idi. Nitekim Cemaat-i Aşiret-i Şadilu 8 köyde, Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Disimli 7 köyde, Cemaat-i Ebu Taliblü 5 köyde,

¹² Koç 2004, 132.

¹³ Akbulut 1995, 9.

¹⁴ Sâmî 1996, 3939.

¹⁵ Erpolat 1999; Karaca 1993,137-169; Koç 2004,129-156; Erpolat, 2008, 11-37.

¹⁶ Akbulut 1995, 113. Maveraünnehir'den ayrılan Türkler, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesine geliyorlardı. Buraların tabiat şartları çok elverişli olduğundan göçebe Türkmenler Doğu Anadolu'ya çabuk ısınmışlar ve bu bölgeye yerleşmede zorluk çekmemişlerdir. Aşan 1989, 56.

¹⁷ <https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/bingol-fiziki-il-haritasi-1450.pdf>; XVI. yüzyılda Kiğı sancağındaki yer adlarının günümüzdeki karşılığı konusunda bkz. Erpolat 1999, 446.

¹⁸ Şâdî, Şâdîli isimleriyle de bilinen cemaatin, Eğin Kazası (Arabgir sancağı) ve Kars-ı Maraş sancağı (Maraş Eyaleti) dahilinde yerleştikleri bilinmektedir. Bkz. Türkay 2012, 588.

¹⁹ Okcu İzzeddinli aşiretinden olan Disimli aşiretinin çoğunluğunun tarımla meşgul olduğu ve Kiğı sancağı haricinde Erzincan kazası, Erzurum sancağı, Kilis sancağı, Antakya, Harput, Çarsancak kazası ve Çemişgezek'te yaşadıkları bilinmektedir. Bkz. Türkay 2012, 74.

²⁰ Okçu ailesi, Horasan'dan, Erzincan'a gelen Mevlana Celalettin-i Rumi'nin pederleriyle beraber bulunan yedi kardeşten türemiştir. Bir Türk ailesidir. Bu yedi kardeşten büyüğü Okçu Yusuf'tur. Mevlana Celalettin'in pederi, Erzincan'dan Konya'ya giderken bir kısmı beraber gitmiş ve Okçu Yusuf'u Kiğı havalisinde (Bağın Kalesinde) muhafız bırakmış ve uzun müddet Okçu Yusuf ve kendisiyle beraber kalan kardeşlerinden Bahadır, Kızıl Hamza ve Çak, bu yöreyi idare etmiş ve son Selçuklu hükümdarlarından Sultan Alaeddin'e de hizmet etmişlerdir. Bkz. Akbulut 1995, Bingöl Tarihi, 113.

²¹ Türkmen taifesinden olduğu bilinen bu cemaat, Halep, Sivas, Rakka ve Maraş Eyaletlerinde de meskun durumda idi. Bkz. Türkay 2012, 367.

²² Cemaatin ayrıca Kerkük sancağını da yerleşim yeri olarak kullandığı bilinmektedir. Bkz. Türkay 2012, 543.

Cemaat-i Ekrad Okcucu 6 köyde yerleşmişlerdir. Cemaat-i Aşiret-i Rükneddin'den 20 hane, adı deftere kaydedilmemiş kır-iskan ünitesinde, 18 hane de *Şeyh Kendi* isimli köyde yaşamaktaydı. Cemaat isimlerine bakıldığında 4 cemaat adı içerisinde "ekrad" kavramının bulunduğu görülmektedir. Aşiret adlarında geçen "ekrâd" teriminin etnik bir anlam ifade etmekten öte göçebe ve dağlı anlamlarının karşılığı olarak kullanıldığı bilinmektedir.²³ Cemaatlerin nüfus dağılımlarına baktığımızda; 1518 yılında, Şadilu cemaati 262 hane, 59 mücerred; Disimlü cemaati 83 hane, 21 mücerred; Ebu Taliblü cemaati 64 hane, 10 mücerred; Okcucu ve İlbeğlü cemaati 84 hane, 17 mücerred; Rükneddin cemaati 38 hane, 1 mücerred idi. Dolayısıyla 1518 yılında, 5 cemaatin sancak içerisindeki toplam hane sayısı 531, mücerred sayısı ise 108 idi (Tablo 1). Tüm cemaatlerin sancak genelindeki köylü nüfusa olan oranı ise % 37'dir.²⁴ Şadilu cemaatinin nüfusu ise, sancaktaki tüm cemaatlerin %49'unu teşkil etmekte idi. 1518'de aşiret nüfusu içerisindeki bazı şahıs adlarının üzerine sipahi kaydı düşülmüştür. Timar tasarruf eden askeri zümre mensubu olan sipahi, Osmanlı ordusunun en kalabalık askeri grubunu oluşturduğundan önemli bir statüye sahiptir. Sipahiler, kendilerine dirlik olarak verilen arazilerden topladıkları vergiler mukabilinde atı ve yardımcısıyla sefere katılmaktadır.²⁵ "Sâhib-i arz" olarak da bilinen sipahi, arazi ve çiftçi üzerinde mîrî arazi ve reaya ile ilgili kanunlarda belirtilen şartları uygulamada tam yetkiye sahip tek kişi idi. Bu kanunları çiğnediği takdirde soruşturmaya tâbi tutulur ve hakkını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelirdi.²⁶ Nitekim *Ebu Taliblü cemaatinde* 4²⁷, *Şadilu cemaatinde* 1²⁸, *Disimlü cemaatinde* 2²⁹, *Okcucu ve İlbeğlü cemaatinde* 1³⁰ sipahi bulunmakta idi. Ebu Taliblü'ye ait *Karye-i Vank*'ta üç sipahi mevcut idi.³¹ Diğer taraftan Osmanlı Devleti, seferler için Kiğı'daki aşiretlerden belli sayıda eşkinici tahsis etmiştir. Eşkinici terimi, bilhassa reaya statüsündeki bazı kişiler arasından seçilip yetiştirilerek teçhiz edilen ve sefere çıkan askerler için kullanılırdı. Bunlar timarlı sipahilerin sefere götürdüğü cebelüleri oluşturmakta idi. Böyle bir yükümlülüğü olan kişiler bazı vergilerden kısmen veya tamamen muaf tutulurdu.³² 1518 yılında Şadilu cemaatinden otuz üç nefer, Disimlü cemaatinden on iki nefer, Ebu Taliblü cemaatinden sekiz nefer, Okcucu ve İlbeğlü cemaatinden on nefer, Rükneddin cemaatinden iki nefer eşkinici seçilmiştir.

1523 yılında, Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Okcucu, Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Şadilu, Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Ebu Taliblü, Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Disimlü, Cemaat-i Rükneddin, sancığın Küçük Nahiyesinde meskûn iken, Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Senirlü, Gürzekin Nahiyesinde yaşamakta idi. Bu dönemde cemaat ve aşiret kavramlarının bir arada kullanıldığını görmekteyiz. Sancak'taki mevcut aşiretlerin idari açıdan dağılımına bakıldığında, Cemaat-i Şadilu'nun 9 köy, Cemaat-i Ebu Taliblü'nün 7 köy, Cemaat-i Disimlü'nün 9 köy, Cemaat-i Rükneddin'in 1 köy ve Cemaat-i Okcucu'nun 5 köyde meskûn olduğunu öğrenmekteyiz. Rükneddin cemaatinin son kaydedildiği köy ismi, 1518'den farklı olarak *Karye-i Sarı Ulya ve Sufla* olarak değişmiştir. Cemaatlerin 1523 yılındaki nüfus dağılımlarına baktığımızda, Şadilu 383 hane, 87 mücerred; Ebu Taliblü 129 hane, 49 mücerred; Disimlü 164 hane, 98 mücerred; Okcucu 138 hane, 40 mücerred; Senirlü 55 hane, Rükneddin 31 hane, 13 mücerred olup sancaktaki cemaatlerin toplam nüfusu ise 900 hane, 287 mücerred'tir (Tablo 2). Bu dönemde 1518 yılından farklı olarak Aşiret-i Senirlü'ye bağlı cemaat de Kiğı sancağı sınırları içerisinde yer almaktadır; ancak bu cemaate ait müstakil bir köy kaydı bulunmamaktadır. 1523'te köylü nüfusun 3083 hane olduğu Kiğı sancağında³³ cemaatlerin köylü nüfusa olan oranının %29 olduğu ifade edilebilir. Mevcut cemaatler içerisinde ise hane sayısı yönü ile Şadilu cemaati, %43'lük oran ile ilk sırada yer almaktadır. Öyle ki, Şadilu cemaatinin hane sayısı 383'e yükselmiş, *Karye-i Kiliselü* isimli köy de bu cemaatin iskânına açılmıştır. Bu cemaate ait olup nüfusun hızlı artış gösterdiği köyler ise, *Karye-i Asis*, *Karye-i Canik*, *Karye-i Darılı*'dur. Burada dikkat çeken husus bu köylerdeki nüfus artışının, normal nüfus artışı ile ilgili olmadığıdır. Bilhassa *Karye-i Asis* ve *Karye-i Canik*'teki hane artışları dikkate alındığında, bu köylerin dışarıdan göç almış olabileceği fikrini uyandırmaktadır; zira diğer köylerdeki hane artışlarının oldukça düşük seyretmesi bizi bu kanaata götürmektedir. Sancak genelinde Şadilu cemaatinin nüfusunda artış görülmesine rağmen, bu cemaate ait köy olan ve 1518'de 23 hanesi bulunan *Karye-i Şişek*'in nüfusu, 1523'te 8 haneye

²³ Halaçoğlu 1996, 139-146. "Ekrâd" kavramı, 1541 tarihli Çemişgezek Kanunnâmesi'nde de geçmektedir: "Vilâyet-i mezburede sâbıkda Ekrâd zulmünden nice reaya perakende olub..." Bkz. Ünal 1991, 306.

²⁴ 1518 yılında Kiğı sancağındaki köylerde toplam 1442 hane Müslim ve gayrimüslim bulunmakta idi. Bkz. Karaboğa 2020, 86.

²⁵ Afyoncu 2009, 256-258.

²⁶ İnalçık 2012, 168-173.

²⁷ BOA. TD 64, 750.

²⁸ BOA. TD 64, 747.

²⁹ BOA. TD 64, 748-749.

³⁰ BOA. TD 64, 752.

³¹ Sipahiler; Seydi Ahmed, Can Hüseyin ve Hamza isimindeki şahıslar idi. Bkz. BOA. TD 64, 750.

³² Özcan 1995, 469-471.

³³ Karaboğa 2020, 86.

Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)

düşmüştür. Dolayısıyla bu veriler değerlendirildiğinde, Karye-i Şişek'te önceden meskun olan nüfusun, 1523'te Karye-i Asis'e ya da Karye-i Canik'e göç etmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu iki köydeki hızlı hane artışının, doğal nüfus artışı ile açıklamanın imkan dahilinde olmadığı düşünülmektedir. 1518-1523 yılları arasında Şadilu cemaatinde 121 hane artışı gerçekleşirken, Disimlü cemaatinde 81 hane, Ebu Taliblü cemaatinde 65 hane, Okculu cemaatinde 54 hane artışı gerçekleşmiştir. Rükneddin cemaatinin hane sayısında ise azalma tespit edilmiştir. 1518 yılında *Karye-i Zentil Kozi*'de ve *Karye-i Zentil Goti*'de, Okculu cemaati meskun iken³⁴, 1523 yılında *Zentil Goti*'de Ebu Taliblü cemaatinin yaşadığı ve Okculu cemaatinin söz konusu köyden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: 1518 Yılında Kiğı Sancağı'nda Aşiret ve Cemaatler

Cemaat-i Aşiret-i Şadilu Ekrad		
Köy	Hane	Mücerred
Karye-i Asis	42	16
Karye-i Canik	33	10
Karye-i Darılu	50	9
Karye-i Karne	50	6
Karye-i Mahundi	24	6
Karye-i Şöbek	30	8
Karye-i Pulak	10	1
Karye-i Şişek	23	3
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Disimlü		
Karye-i Hurik	18	4
Karye-i Ceserfet	8	1
Karye-i Kızılkilise	15	6
Karye-i Aris	4	
Karye-i Minaziç	18	5
Karye-i Keşküvare	12	3
Karye-i Kalışek	8	2
Aşiret-i Cemaat-i Ekrad Ebu Taliblü		
Karye-i Vank	12	1
Karye-i Kimabad	14	3
Karye-i Minkaric Ulya	17	3
Karye-i Minkaric Sufla	17	2
Karye-i Kır Hüseyin	4	1
Cemaat-i Ekrad Okculu ve İlbeğlü		
Karye-i Zentil Kozi	15	2
Karye-i Ahmed Beğ	33	7
Karye-i Zentil Goti	4	1
Karye-i Mukayyed	11	1
Karye-i Gakuyin	9	5
Karye-i Kuyucak	12	1
Cemaat-i Aşiret-i Rükneddin		
Köy Adı Yok	20	1
Karye-i Şeyh Kendi	18	
TOPLAM	531	108

³⁴ BOA. TD 64, 752.

Tablo 2: 1523 Yılında Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatler

Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Şadilu	Hane	Mücerred
Karye-i Asis	80	14
Karye-i Canik	88	12
Karye-i Darılı	74	26
Karye-i Karne	53	16
Karye-i Mahundi	26	5
Karye-i Şöbek	33	11
Karye-i Pulak	13	
Karye-i Şişek	8	
Karye-i Kiliselü	8	3
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Ebu Taliblü		
Karye-i Vank	22	10
Karye-i Kimabad	18	7
Karye-i Minkaric Ulya	45	14
Karye-i Minkaric Sufla	27	7
Karye-i Kır Hüseyin	3	1
Karye-i Zentil Goti	10	6
Karye-i Cancirik	4	4
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Disimlü		
Karye-i Hurik	45	30
Karye-i Kızılkilise	22	10
Karye-i Aris	5	3
Karye-i Minaziç	39	27
Karye-i Keşküvare	12	9
Karye-i Kalışek	14	5
Karye-i Hendek	7	3
Karye-i Harkim	14	8
Ramazanderesi	6	3
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Okculu		
Karye-i Zentil Kozi	24	4
Karye-i Ahmed Beğ	55	17
Karye-i Mukayyed	21	6
Karye-i Gakuyin	13	6
Karye-i Kuyucak	25	7
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Senirlü	55	
Cemaat-i Aşiret-i Rükneddin		
K. Sarı Ulya ve Sufla	31	13
TOPLAM	900	287

1523'te sancakta yaşayan cemaatlerin hane ve mücerred sayıları haricinde, nüfus içerisinde farklı sosyal zümrelere dair bilgilere de ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Cemaat-i Şadilu'de 1 kethüda, 5 seyyid³⁵, 2 abdal, 1 imam ve 1 âmâ; Cemaat-i Ebu Taliblü'de 2 pir-i fani, 1 imam, 1 mu'arrif, 4 muaf, 1 müflis, 8 nöker; Cemaat-i Disimlü'de 5 pir-i fani, 1 imam, 1 muaf; Okculu cemaatinde³⁶ 1 âmâ ve pir-i fani vardır. Bu dönemde Kiğı sancağındaki aşiretler içerisinde seyyidlerin yer alması dikkat çeken bir husustur. Cemaat-i Şadilu'daki seyyidlerin Karye-i Mukandi'de toplandıkları görülmektedir. 1518 yılında mezkur köyde seyyidler ile ilgili bir kaydın bulunmaması³⁷, seyyidlerin bu köye 1518 yılından sonra gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Cemaat nüfusu içerisinde sipahizade olarak kaydedilenler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde timar eri sayılmak için sipahi neslinden olma şartı bulunmaktadır. Kendilerine timar tevcih edilmese bile bu kişiler, tahrir defterlerine "kadimî sipahioğlu" veya "sipahi neslinden" gibi ibarelerle ayrı bir hanede kaydedilir ve reaya ile birlikte yazılmazdı.³⁸ Dolayısıyla aynı uygulamayı Kiğı sancağında da müşahede etmekteyiz. Şadilu cemaatinde 24 sipahizade, Ebu Taliblü cemaatinde 14 sipahizade, Okculu cemaatinde 3 sipahizade kaydedilmiştir.³⁹ 1553 yılına gelindiğinde, önceki dönemlerden farklı olarak cemaat isimleri arasında Ekrad tabirinin kullanılmadığı tespit edilmektedir. 1553 yılında Kiğı'da yaşayan cemaat ve aşiretler, Cemaat-i Ebu Taliblü, Cemaat-i Aşiret-i Okculu, Cemaat-i Aşiret-i Şadilu, Cemaat-i Rükneddin adlarıyla kaydolmuşlardır. Bu dönemde Okculu ve Şadilu cemaatleri için aşiret kavramına da yer verildiği müşahede edilmektedir. Cemaat-i Ebu Taliblü 7 köyde, 259 hane, 91 mücerred; Cemaat-i Okculu 6 köyde, 197 hane, 56 mücerred; Cemaat-i Şadilu 8 köyde, 394 hane, 91 mücerred; Cemaat-i Rükneddin ise 1 köyde, 61 hane, 14 mücerred kaydedilmiştir (Tablo 3). 1553 yılında Cemaat-i Disimlü'nün Kiğı sancağı sınırları dâhilinde bulunmaması, mezkur cemaatin çeşitli nedenlerden dolayı 1571-1572 yıllarına kadar Kiğı haricindeki yerleşim yerlerine göç ettiğini göstermektedir. Nitekim 1571-1572 yıllarında yeniden Kiğı sancağında meskun olduğu anlaşılan ve bu kez eşkıyalık faaliyetleri ile tanınan Disimlü aşireti mensuplarının, üzerlerine emrolunan avarız vergisini türlü bahaneler öne sürerek ödemekten kaçındığı, yoldan geçen reayanın hayvanlarına el koyduğu ile ilgili Dîvân-ı Hümâyün kayıtlarının bulunması⁴⁰, söz konusu aşiret ile hükümet arasında sosyo-iktisadi açıdan ciddi problemlerin yaşandığını göstermektedir. Şadilu cemaatine ait Karye-i Asis, Karye-i Canık, Karye-i Şöbek ve Karye-i Şişek köyleri hariç tutulursa, 1523-1553 yılları arasında cemaat-aşiret köylerinde genel bir nüfus artışının yaşandığı ifade edilebilir. 1553 dönemine ilişkin olarak cemaat köylerine dair birtakım değişikliklerin olduğu da dikkat çekmektedir. Örneğin; 1523'te Okculu cemaatinin yaşadığı köylerden olan Karye-i Zentil Kozi ile Şadilu cemaatine ait köylerden olan Karye-i Pulak, 1553'te kayıtlı köyler arasında gösterilmemiştir. Diğer taraftan Okculu cemaatinin yaşadığı Karye-i Ermenik ile 1523'te Karye-i Ahmed Beğ'in mezrası olduğu bilinen Karye-i Mübareke⁴¹ ise yeni iskâna açılan köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1553'te 4389 köylü hane kaydı bulunan Kiğı sancağında cemaatlerin, köylü nüfusa olan oranı %21 idi. Sancak hudutları içerisinde yaşayan 4 cemaat arasında, hane sayısı bakımından Şadilu cemaati, %43 ile yine ilk sırada bulunmaktadır (Grafik 1). Cemaatler içerisindeki sosyal zümrelerin dağılımına bakacak olursak, Cemaat-i Ebu Taliblü'de 1

³⁵ Hz. Peygamberin soyundan gelenleri ifade eden bir terimdir. İslamiyet'ten sonra Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren kızı Hz. Fatıma ile Hz. Ali'nin çocukları ve torunlarına aynı zamanda şerif unvanı da verilmiştir. Dolayısıyla Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere seyyid, Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere şerif unvanı verilmiştir. Seyyidlik ve şerifliğin kabulünde Osmanlı döneminde tek şart Ali-Fatıma evladının soyundan gelmiş olmaktır. Seyyidlik ve şeriflik için anne ve babadan herhangi birinin seyyid-şerif olması yeterlidir. Osmanlılar, seyyid ve şerif olan kadın, erkek herkesin ömür boyu yeşil sarık takmasını istemiştir. Bkz. Küçükaşçı 2009, 40-43.

³⁶ 1518'de "Cemaat-i Ekrad Okculu ve İlbeğlü" olarak bilinen aşiret, 1523'te yalnız "Ekrad Aşiret-i Okculu" adıyla kaydedilmiştir. Bkz. BOA. TD 998, 156.

³⁷ 1518 yılında Karye-i Mahundi'de, *Seydi Ali ve Seydi Ahmed* isimli iki hane kaydı bulunmaktadır; ancak şahısların Seydi isminde olmaları, kendilerinin seyyidlerden olduğu gerçeğini açıklamaktan uzaktır. Bkz. BOA. TD 64, 746.

³⁸ Ortaylı 2017,128.

³⁹ BOA. TD 998, 156-157.

⁴⁰ "Erzurum beğlerbeğisine ve Kiğı kadısına hüküm ki: Südde-i Sa'âdetim'e mektûb gönderüb, livâ-i mezbûra tâbi Disimlü nâm aşiretün sipâhisi ve re'âyası şirret ü şekâvet ile maruf olub sâbıkâ zimmellerinde olan emvâl-i mirîye ve hâlâ emrolunan avârızı virmeyüb te'allul eylediklerinden gayri ol canibün âyende ve ravende ve re'âyası ve Ulus tâfesi müteşekkiler olub at ve katırların sirka idüb ellerinde bulundukda virmeyüb ve şer'a davet olunduklarında itaat eylemeyüb üzerlerine adem gönderildükde; "Ma'sumcaların yire urub katılderüz, dem ü diyetlerin sizden taleb iderüz." diyü envâi tevizir eyledüklerin" bildürmişsin. İmdi; ol asıl ehl-i fesâdun baş baş ehl-i müfsidlerin ele getirüb dahi ahvâllerin şer'le teftiş eylemek emridüb.." BOA. A. {DVNSMHM.d.00012, 418, Hüküm No: 820.

⁴¹ BOA. TD 998, 156.

mecnûn, 1 sipahi; Cemaat-i Okculu'da 1 pir-i fani, 1 meczûm (مجنوم)⁴²; 1 malûl; Cemaat-i Şadilu'da 5 meczûm, 5 seyyid mevcuttur. Şadilu'daki seyyidlerden 4'ü Mukandi köyünde⁴³, 1'i ise Asis köyünde⁴⁴ yaşamakta idi. 1553 yılı Kiğı sancağındaki cemaatlerin sosyal yapısında dikkat çeken husus, Okculu ve Taliblü cemaatlerinde cüzzamlıların mevcudiyetidir. Osmanlılar, cüzzam hastalığının bulaşıcı olmasından dolayı bu hastalığa sahip kişilerin kalabalık mahallelerde serbestçe dolaşmasına izin vermemiştir.⁴⁵ Kiğı sancağındaki cüzzamlıların hane kaydından ayrı yazılması, vergi muafiyetine sahip olduklarını gösterir.

Tablo 3: 1523 ve 1553 Yıllarında Kiğı Sancağındaki Aşiret ve Cemaatlerin Nüfus Dağılımı

1523	Hane	Müc.	1553	Hane	Müc.
Cemaat-i Ebu Taliblü			Cemaat-i Ebu Taliblü		
Karye-i Vank	22	10	Karye-i Vank	47	13
Karye-i Kimabad	18	7	Karye-i Kimabad	28	4
Karye-i Minkaric Ulya	45	14	Karye-i Minkaric Ulya	95	36
Karye-i Minkaric Sufla	27	7	Karye-i Minkaric Sufla	35	18
Karye-i Kır Hüseyin	3	1	Karye-i Kır Hüseyin	5	2
Karye-i Zentil Goti	10	6	Karye-i Zentil Goti	40	17
Karye-i Cancirik	4	4	Karye-i Cancirik	9	1
TOPLAM	129	49	TOPLAM	259	91
Cem. Şadilu			Cem. Şadilu		
Karye-i Asis	80	14	Karye-i Asis	61	21
Karye-i Canik	88	12	Karye-i Canik	81	10
Karye-i Darılı	74	26	Karye-i Darılı	89	34
Karye-i Karne	53	16	Karye-i Karne	88	15
Karye-i Mahundi	26	5	Karye-i Mukandi	35	4
Karye-i Şöbek	33	11	Karye-i Şöbek	26	4
Karye-i Pulak	13		—	—	—
Karye-i Şişek	8		Karye-i Şişek	3	
Karye-i Kiliselü	8	3	Karye-i Kiliselü	11	3
TOPLAM	383	87	TOPLAM	394	91
Cem.Okculu			Cem.Okculu		
Karye-i Zentil Kozi	24	4	—		
Karye-i Ahmed Beğ	55	17	Karye-i Beğ Ahmed	94	15
Karye-i Mukayyed	21	6	Karye-i Mukayyed	21	9
Karye-i Gakuyin	13	6	Karye-i Gakuyin	27	6
Karye-i Kuyucak	25	7	Karye-i Kuyucak	32	20
—			Karye-i Ermenik	18	5
—			Karye-i Mübareke	5	1
TOPLAM	138	40	TOPLAM	197	56
Cem. Aş.Rükneddin			Cem. Aş.Rükneddin		
K. Sarı Ulya ve Sufla	31	13	K. Sarı Ulya ve Sufla	61	14
GENEL TOPLAM	900	287	GENEL TOPLAM	911	252

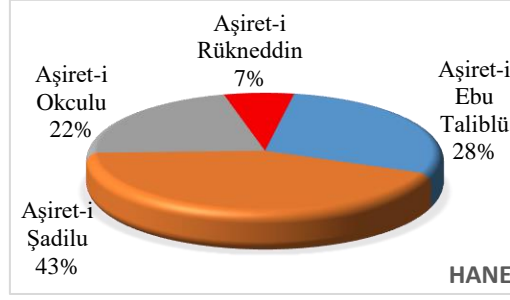
⁴² Arapça'da "elin kesilmesi, parmakların düşmesi" anlamına gelen cezem kökünden türetilen cüzâm kelimesi, özellikle bulaşıcı lepra vakalarında ortaya çıkan ciddi şekil bozukluklarını ifade eder ve Türkçe'de daha çok "cüzzam" şeklinde söylenir. Aynı kökten türeyen "mezcûm" ise, "cüzzamlı, kötürüm hale gelmiş, parmakları ve burnu düşmüş kimse" demektir. Kelimenin bu anlamıyla İslam'dan önce Araplar arasında bilinmesi, hastalığın Arabistan'da çok eski çağlardan beri tanındığını gösterir. Bkz. Palalı 1993, 150-152.

⁴³ TKGM, TD 126, 59b.

⁴⁴ TKGM, TD 126, 60b.

⁴⁵ Tüzün 2021, 201-215.

Grafik 1: 1553 Yılında Kiğı Sancağındaki Aşiretlerin Hane Oranı Dağılımları

1642 yılında, Kiğı sancağında meskun olan aşiret ve cemaat adlarında değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu durum önceki dönemlerde mevcut olan cemaatlerin farklı kaza ya da sancaklara göç ettiğini ve bölgeye yeni aşiretlerin yerleştiğini göstermektedir. 1518-1553 yıllarında Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatler aynı köylerde yaşamasına rağmen bu durum 1642'de geçerliliğini yitirmiş, hatta aşiretlerin yaşadığı köy sayısında azalmalar meydana gelmiştir.⁴⁶ Bu dönemde, Aşiret-i Süveydi, Aşiret-i Kara Çorlu⁴⁷, Aşiret-i Çoburlu, Aşiret-i Kamürlü/Gamürlü, Aşiret-i Şadilu'nun yanı sıra, 1523 yılından sonraki Kiğı sancağı tahrir kayıtlarında izine rastlayamadığımız fakat 1642'de sancakta yeniden meskun olduğu tespit edilen Aşiret-i Disimlü, Kiğı sancağında yaşayan aşiret ve cemaatler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan 1553 yılında ve bu yıl öncesinde sancakta meskun olduğu bilinen Cemaat-i Ebu Taliblü'nün 1642 yılında Kiğı sancağı haricinde yaşadığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda Kiğı'da mevcudiyetine dair herhangi bir veri bulunmayan ve bölgeye ne zaman gelip yerleştiği bilinmeyen Süveydi aşireti, Karye-i Gelinpesek ile Karye-i Çirme'de yaşamakta idi. Süveydi Beyleri ile ilgili olarak iki rivayet ileri sürülmüş olup bunlardan ilki, aşiretin soyunun Hz. Peygamber'in (S.A.V.) sahabelerinden Esved adında bir gence dayandığı; ikinci rivayet ise, Süveydi aşiretinin asıl yurdunun Medine-i Münevvere'ye Şam istikametinde iki konak mesafede bulunan Süveydi köyü olduğu ile ilgilidir.⁴⁸ Nitekim her iki rivayetten anlaşılacağı üzere Süveydi aşiretinin aslen Arap olduğu ortaya çıkmaktadır; ancak Cevdet Türkay bu aşiret için Ekrâd Yörükânı taifesinden olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Diğer taraftan Süveydi aşiretinin daha önce hangi yörede meskun oldukları bilinmese dahi ilerleyen sayfalarda da izah edileceği üzere bu aşirete mensup şahısların isimleri değerlendirildiğinde bu aşiretin uzun süre Safevî kültüründen etkilendiği anlaşılmaktadır. Süveydi aşireti, 1553'te Müslim ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı⁵⁰ Karye-i Çirme'de, "an cemaat-i Süveydi" adıyla 24 hane kaydedilmiştir. Aynı köyden Hane-i Cebrail adındaki hane sahibinin *mir-i aşiret* olduğu bilinmektedir. Karye-i Gelinpesek'te ise Süveydi aşiretine mensup hanelerin farklı aşiretlerle beraber yaşadığı tespit edilmektedir. Bu cümleden olarak Karye-i Gelinpesek'te Süveydi aşiretinden 8 hane, Kara Çorlu aşiretinden 2 hane, Çoburlu aşiretinden 2 hane ve Kamürlü/Gamürlü aşiretinden ise 1 hane kaydı bulunmaktadır⁵¹ (Tablo 4). Süveydi aşiretinden olup münferit kaydedilen 1 hane de Karye-i Kalışirik'te meskun idi. Bu verilerden hareketle Süveydi aşiretinin sancak genelindeki toplam hane sayısının 33 olduğu ortaya çıkmaktadır. Küçük Nahiyesi'nde meskun oldukları bilinen Disimlü cemaati, Karye-i Hosum'da 6 hane, Karye-i Minkaric'te 18 hane, Karye-i Kızılkilise'de 18 hane, Karye-i Kuşbaba'da 9 hane, Karye-i Kalışirik 57 hane, Karye-i Hormek'te 14 hane olmak üzere toplam 6 köyde 122 haneden oluşmakta idi. Ayrıca tespitlerimiz neticesinde 24 haneden müteşekkil Karye-i Settar'da

⁴⁶ 1642 yılına dair sancaktaki aşiretler hakkındaki bilgileri Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde 5152 numarada kayıtlı bulunan Maliyeden Müdevver Defter kataloğundaki defterden öğrenmekteyiz 1120 sayfadan müteşekkil olan bu defter, Erzurum Eyaleti'nin yeniden tahrir edilmesi neticesinde vilayetin Erzurum, Bayburd, Erzincan, Tercan, Kemah, Kelkid, Şiran, Tortum, İspir, Hınıs, Kızıuçan, Kokans, Pasin ve Kiğı kazalarındaki vergi mükellefi olan ve vergiden muaf olan haneleri kapsamaktadır. Defterin Kiğı Kazası ile ilgili kısmı 1046-1120 sayfaları arasında yer almaktadır. Bkz. BOA. MAD.d.5152, 1046-1120.

⁴⁷ 1706 yılına ait Ahkâm Defterinde, Kara Çorlu aşiretinin Palu Sancağı Ekrâd eşkiyalarından olduğu bilgisi verilmektedir. Bkz. BOA. MAD.d. 8458, 249.

⁴⁸ Bitlisi 2014, 292.

⁴⁹ Türkay 2012, 587.

⁵⁰ TKGM, TD 126, 65a.

⁵¹ BOA. MAD.d.5152, 1079-1080.

da 1 hane Disimlû aşiretinden idi.⁵² İlk tahrir döneminden itibaren Kiğı sancağının daimi meskunlarından olan Şadilu Cemaati, “Cemaat-i Şadilu” başlığı altında Karye-i Darılu, mezra-i Ballan, Karye-i Mahundi, Karye-i Karne, Karye-i Canik, Karye-i Kimsor, Karye-i Keşküvare’de olmak üzere 6 köyde toplanmıştır. 1553 yılında cemaatin 8 köyde meskun olduğu bilindiğine göre 1642’de cemaate bağlı köy sayısının azaldığı ifade edilebilir. Şadilu cemaatinin sancak dahilindeki toplam hane sayısı 74 olup, hanelerin köy bazındaki dağılımı ise; Darılu’da 13 hane, Mahundi’de 16 hane, Karne’de 22 hane, Canik’te 7 hane, Kimsor’da 5 hane, Keşküvare’de 11 hane idi. Hane kayıtları içerisinde şahıslarla ilgili olarak bazı bilgilere de sahip olmaktadır. Nitekim Karye-i Mahundi’deki Yusuf veled-i Bedir ile ilgili olarak “avarız toprağı tasarruf etmez” kaydı düşülmüştür.⁵³ Diğer taraftan Karye-i Karne’de, Yakup veled-i Şahverdi, sipahizade; Karye-i Karne’de Hızır veled-i Bahtiyar, malûl; Karye-i Kimsor’da Ali veled-i Hasib, sipahizade olarak kaydedilmiştir. 1553 yılında, 6 köyde meskun olan Cemaat-i Okculu ile ilgili olarak 1642 yılına ait defterde tespit edebildiğimiz tek veri, “Lek Ahmed nâm-ı diğer Okculu” ismindeki köyden ibaret olduğuna dairdir. Önceki tahrir dönemlerinde Okculu cemaatine ait köyler içerisinde “Ahmed Beğ/Beğ Ahmed” olarak yer alan ve 1642 yılında Lek Ahmed adıyla kaydedilen bu köyün Okculu cemaatine ait olabilmesi imkan dahilinde görülmektedir. Mezkur köyde, 5 hane sahibi, reayadan ayrı kaydedilmiş olup 4 hane “erbâb-ı timar” yazılırken, Osman veled-i Hüseyin adındaki hane ise “Okcuyan” olarak günlük 15 akça üzerinden görevlendirilmiştir.⁵⁴ Diğer taraftan 28 haneye sahip Karye-i Sivsor’dan 1 hane (Hane-i Hasan Beğ), *mir-i Aşiret* adıyla kaydedilmiştir.⁵⁵ Aşiretlerin nüfusu kadar olmasa da Sancak’ta Çerkezler⁵⁶ hanelerine de rastlanılmaktadır. Birer hane olarak kaydedilen ve dağınık durumda olan Çerkezler, Karye-i Kara Pulad, Karye-i Hirdif, Karye-i Dizmori, Karye-i Seydi Ahmed ve Karye-i Settar’da meskun durumdaydılar.⁵⁷

1706 yılına gelindiğinde Şadilu aşireti ile birlikte Kiğı’da meskun oldukları bilinen Şeyhanlu, Nureddinlu ve İmanlı aşiretlerinin her biri, kendi hakimlerine isyan etmek suretiyle buldukları mahallerden ayrılmış ve Çarsacak kazasına firar etmişlerdir.⁵⁸

Tablo 4: Karye-i Gelinpesek ile Karye-i Çirme’de Meskun Olan Aşiretler

Köy Adı	Hane Adı	Bağlı Olduğu Aşiret
Karye-i Gelinpesek	Hane-i Musa	Kamürlü/Gamürlü
	Hane-i Hasan	Süveydi
	Hane-i Sarucan	Süveydi
	Hane-i Dervişcan	Çoburlu
	Hane-i Behmerd	Süveydi
	Hane-i Şah Nazar	Süveydi
	Hane-i İbrahim	Kara Çorlu
	Hane-i Kasım	Süveydi
	Hane-i Hızır	Süveydi
	Hane-i Yusuf	Süveydi
	Hane-i Süleyman	Çoburlu
	Hane-i İbrahim	Süveydi
	Hane-i Şemso	Kara Çorlu
	Karye-i Çirme	Hane-i Behram
Hane-i Şahi		Süveydi
Hane-i Hasan Ali		Süveydi
Hane-i Cebrail		Mir Aşiret

⁵² BOA. MAD.d.5152, 1089.

⁵³ BOA. MAD.d.5152, 1096.

⁵⁴ BOA. MAD.d.5152, 1105.

⁵⁵ BOA. MAD.d.5152, 1109.

⁵⁶ Çerkezler hakkında bkz. Bilge 2020, 287-290.

⁵⁷ BOA. MAD.d.5152, 1072-1089.

⁵⁸ BOA. MAD.d. 8458, 249.

Hane-i Haydar	Süveydi
Hane-i Molla Ali/İmam	Süveydi
Hane-i Süleyman	Süveydi
Hane-i Veli	Süveydi
Hane-i Şahverdi	Süveydi
Hane-i İbrahim	Süveydi
Hane-i Halid	Süveydi
Hane-i Yakup	Süveydi
Hane-i Mustafa	Süveydi
Hane-i Beşir	Süveydi
Hane-i Abdullah	Süveydi
Hane-i Taceddin	Süveydi
Hane-i Şahmeran	Süveydi
Hane-i Kamber	Süveydi
Hane-i Yunus	Süveydi
Hane-i Hasan	Süveydi
Hane-i Abdülkerim	Süveydi
Hane-i ? Veled-i Hüseyin	Süveydi
Hane-i Mahmud	Süveydi
Hane-i İbrahim	Süveydi

Kiğı sancağında meskun olan aşiret ve cemaatlerdeki şahıs isimlerinin kullanım hususiyetleri de araştırmamızın diğer boyutunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda konumuz kapsamındaki aşiret ve cemaatlere mensup şahısların adları, 1518 ve 1553 yılları bazında, iki ayrı dönem halinde analiz edilmeye çalışılmıştır. 1518 yılında sancakta meskun olan aşiretlerce kullanılan 559 adet şahıs ismi tespit edilebilmiş ve bunlar 179 farklı isim grubu halinde sınıflandırılmıştır. Bu döneme ilişkin olarak yaygın kullanımda olan şahıs adları içerisinde Hüseyin, Hasan, Yusuf ve Mahmud öne çıkan adlar olarak görülmektedir. Hüseyin ismi müstakil olarak 28 şahısta kaydedilirken, Hasan ismi 25, Yusuf ismi 23 ve Mahmud ismi yine 23 şahısta kaydedilmiştir. Diğer taraftan yanına ikinci isim, unvan ya da sıfat getirilmek suretiyle oluşturulan Ali ismi de oldukça yaygın kullanımdadır. Müstakil olarak 17 şahısta kaydedilen Ali ismi, daha çok ikili isimler halinde kullanılmıştır. Öyle ki, Hasan Ali (3), Hüseyin Ali (1), Seydi Ali (5), Nur Ali (4), Şah Ali (2), Hacı Ali (1), Pir Ali (3), Derviş Ali (1), Yar Ali (1), Dur Ali (2), Kara Ali (1), Şeyh Ali (2), Şahbaz Ali (1), Ali Göral (1) olmak üzere Ali adının içerisinde yer aldığı toplam 28 şahıs adı bulunmaktadır (Tablo 5). Safevîler'in İran'a hakim olmasından sonra, İran hükümdarı anlamında kullanılan Farsça kökenli “Şah”⁵⁹ adı ile bu adın türevlerinden olan Şah Hüseyin (3), Şah Abdal (1), Şah Kulu (4), Şah Feyyaz (1), Şah Ali (2), Şah Veli (4), Şahbaz Ali (1), Şahsuvar (5), Şahî (3), isimleri 1518 yılında Kiğı sancağındaki aşiretler tarafından kullanılan diğer isimler olarak bilinmektedir. 1553 yılında kullanımları oldukça revaçta olan *Şah Verdi* ve *Şah Veled* isimlerine 1518 yılında hiç rastlanmaması dikkat çeken bir husustur. “Pîr”⁶⁰ ve “Can” sözcükleriyle oluşturulan isimlerin kullanımına da aşiretler tarafından ilgi gösterildiğini anlamaktayız. Öyle ki, Pîr Sultan (1), Pîr Hasan (3), Pîr Veli (5), Pîr Kamber (1), Pîr Ali (3), Pîr Ümmet (1), Pîr İlyas (1), Pîr Aziz (1), Pîr Ahmed (3), Pîr Kulu (1); Can Hüseyin (3), Can Beğ (1), Can Veli (2), Can Baba (1), Canşa (1) öne çıkan isimler olarak ifade edilebilir. 1518 yılındaki aşiretlerin kullandığı şahıs adları arasında Farsça ve Arapça kökenli kelimelerin yanı sıra *Korkmaz*, *Kara*, *Karaca*, *Budak*, *Demir Uran*, *Kılıç*, *Umduk*, *Temur*, *Deniz*, *İlbeğ* gibi Türkçe kökenli isimler de bulunmaktadır.

⁵⁹ Gündüz 2010, 248-250.

⁶⁰ Farsça 'da, “ihtiyar, ak saçlı, tecrübeli kimse” anlamındaki “pîr”, tasavvufta mürid, veli ve şeyh ile eş anlamlı kullanılmıştır. Bu kullanıma göre pîr, tasavvuf yolunda olanlara rehberlik yapan, insanları hak yoluna irşad eden kimsedir. Bkz. Arpaguş 2007, 272-73. Ayrıca bkz. Ünal 2011, 548.

Tablo 5: 1518 Yılında Kiği Sancağı'nda Meskun Olan Aşiret ve Cemaatlerin Şahıs Adları Dağılımı

	Şahıs Adı	Adet		Şahıs Adı	Adet
1	Şahsuvar	5	91	Kemal	1
2	Hasan	25	92	Derman	2
3	Hasan Ali	3	93	Murad	2
4	Aşık Hasan	1	94	Murad Ağa	1
5	Pir Hasan	3	95	Budak	6
6	Şeyh Hasan	1	96	Behlül	6
7	Hasan Kılıç	1	97	Mihrü	1
8	Hüseyin	28	98	Demir Uran	1
9	Hüseyin Kürdi	1	99	Kılıç	3
10	Hüseyin Kulu	3	100	Umduk	2
11	Şeyh Hüseyin	1	101	Bahmaz	1
12	Şah Hüseyin	3	102	Şeyh Emir	4
13	Can Hüseyin	3	103	Kasım	6
14	Hüseyin Ali	1	104	Dello	1
15	Halil	12	105	Abdal	3
16	Halil Ağa	1	106	Şah Abdal	1
17	İbrahim	16	107	Temur	3
18	İsmail	5	108	Şükür	2
19	Nasır	1	109	Şah Kulu	4
20	Feyyaz	1	110	Beşe Kürk	1
21	Şah Feyyaz	1	111	Kato	1
22	Hızır	16	112	Bayram	9
23	Hızır Ahmed	1	113	Kara	2
24	İskender	5	114	Kara Murad	1
25	Saffed	5	115	Demro	3
26	Pir Veli	5	116	Bekir	4
27	Musa	7	117	Maksud	11
28	Süleyman/Selman	6	118	Canik	2
29	Nazar	8	119	Uğurlu	3
30	Yusuf	23	120	Şemo	4
31	Yusuf Ağa	1	121	Şeyh Abdal	1
32	Ali	17	122	Tutu	2
33	Seydi Ali	5	123	Beşo Kethüda	1
34	Nur Ali	4	124	Can Beğ	1
35	Şah Ali	2	125	Cano	1
36	Hacı Ali	1	126	Pir Kamber	1
37	Pir Ali	3	127	İzzeddin	4
38	Derviş Ali	1	128	Sağman	3
39	Yar Ali	1	129	Mevlana	1
40	Dur Ali	2	130	Göce Beğ	1
41	Kara Ali	1	131	Firdevsi	1

Kığı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)

42	Şahi	3	132	Şeref	2
43	Veli	5	133	Melik	2
44	Ağman	2	134	Melik Kuş	1
45	Şah Veli	4	135	Şeyh Ali	2
46	Can Veli	2	136	Seydi Kulu	1
47	Mahmud	23	137	Pir Ümmet	1
48	Şeyh Mahmud	1	138	Deniz	1
49	Seydi Mahmud	1	139	Pir Sultan	1
50	Yakub	6	140	Şemseddin	1
51	İlyas	7	141	Can Baba	1
52	Pir İlyas	1	142	Pir Aziz	1
53	Hamza	17	143	Emir Sultan	1
54	Hamza Baba	1	144	Alaaddin	2
55	Hamza Beğ	1	145	Menteş	1
56	Kara Hamza	1	146	Bolad	1
57	Derviş Hamza	1	147	Beyhak	1
58	Diyar	1	148	Munis	1
59	Diyarbakir	1	149	Baba	1
60	Müşterek	1	150	Şeyh Umur	1
61	Hüdaverdi	3	151	Abbas	1
62	Haydar	4	152	Mikail	1
63	Ahmed	10	153	Ulaş	1
64	Pir Ahmed	3	154	Durak	1
65	Sultan Ahmed	2	155	Kayalu Beğ	1
66	Emir Ahmed	4	156	Rüstem	1
67	Seydi Ahmed	5	157	Kamber	3
68	Kara Ahmed	1	158	Taceddin	1
69	Hacı Ahmed	2	159	Ramazan	2
70	Mir Ahmed	1	160	Sevindük	1
71	Yar Ahmed	2	161	Pir Kulu	1
72	Melik Ahmed	1	162	Yar Aziz	1
73	Şeyh Ahmed	2	163	Emir	1
74	Piri	9	164	Cebrail	1
75	Mehmed	3	165	İlbeğ	1
76	Korkmaz	3	166	Şahbaz Ali	1
77	Kılıç Ağa	1	167	Umur	2
78	Hacı	2	168	Cemaleddin	1
79	Hacı Şeyh	1	169	Sultan	1
80	Mübarek	2	170	Ali Göral	1
81	Mübarekşa	1	171	Aydoğmuş	1
82	Satılmış	2	172	Bulmuş	1
83	Cafer	1	173	Dengiz	1
84	Şahin	1	174	Canşa	1
85	Karaca	1	175	Mustafa	2
86	Karaca Umur	1	176	Kalender	5

87	Fahredden	2	177	Şeyh Dede	1
88	Ferman	2	178	Şeyh Said	1
89	Fermanşa	1	179	Derviş	6
90	Dutşa	3			

1553 yılıyla ilgili olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla sancaktaki aşiret ve cemaat mensuplarına ait 1036 adet şahıs ismi saptanmış ve bunlar 217 farklı isim grubunda tasnif edilmiştir. Tespit edilebilen 217 isimden 101 tanesinin ikili isim halinde kaydedildiği anlaşılmaktadır. Yine Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaat hane sahiplerinin sahip olduğu isimlerin Farsça ve Arapça kökenli olduğu görülmektedir; ancak bazı şahıs adlarına “Verdi”, “Boğar”, “Kulu”, “Vermiş”, gibi kelimelerin getirilmesiyle Türkçeleşen isimler olduğu gibi Budak, Durmuş, Balı, Koç, Yürür, Uğurlu, Ağca, Ağcalı, Onar, Temür, Kılıç, Kaçmaz, Güvendik, Sevindik gibi öz Türkçe isimlerin de müstakil olarak kullanıldığı bilinmektedir. Çalışmamıza konu olan şahıs adları içerisinde 53 şahısta kaydedilen Hasan isminin en yaygın kullanılan isimler arasında ilk sırada yer aldığı müşahede edilmektedir (Tablo 6). Hasan adıyla kaydedilenlerin yanı sıra bu ismin önüne veya ardına farklı isim ya da unvan getirilmek suretiyle oluşturulan ikili adlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Şeyh Hasan, Yar Hasan, Pirî Hasan, Pir Hasan, Hasan Ali, Hasan Kulu, Gülü Hasan, Şah Hasan, Seydi Hasan söz konusu kullanımlara örnek verilebilir. Şahıs adları içerisinde Maksud (30), Yusuf (29), İbrahim (29), Mehmed (28), Ali (26), Ahmed (26), Bayram (23), Pirî (22), Hızır (22) adlarının kullanımının da yaygın olduğu görülmektedir. Yine bütün Müslümanlarca sevilen ve kullanımı yaygın olan Ali adı, tekil olarak 26 şahısta geçmektedir. Diğer taraftan belli bir mezhebe bağlılığı gösterebilecek⁶¹ Ali Kulu, Pir Ali, Can Ali, Sultan Ali, Nur Ali Yar Ali, Şeyh Ali, Derviş Ali, Ali Can gibi isimler, Kiğı sancağı’ndaki cemaat ve aşiretlerin bağlı olduğu inanç-kültür geleneğini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Ali Kulu (3), Can Ali (4), Nur Ali (9), Pir Ali (4), Şeyh Ali (6), Ali Can (7), Yar Ali (1), Sultan Ali (2) adlarının yanı sıra Hasan Ali (5), Seydi Ali (7), Tur/Dur Ali (3), Musa Ali (1), Mir Ali (2), Emir Ali (1) olmak üzere toplam 55 tane ikili isim içerisinde “Ali” adı geçmektedir. 1518 yılında olduğu gibi 1553’te de “Şah” ve türevi olan isimlerin kullanımı devam etmekle birlikte 1553’teki cemaat ve aşiretlerin 1518 yılına nazaran “Şah” adıyla birlikte kullanılan isimlere daha fazla ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde “Şah Kulu”, “Şahi”, “Şah Verdi”, “Şah Veled”, “Şah Veli”, “Şah Nazar”, “Şah Hasan”, “Şah Feyyaz”, “Şah Ali”, Şahsuvar”, “Kul Şahsuvar” gibi isimler arasında özellikle Şah Verdi, Şah Veli ve Şah Kulu, aşiret ve cemaat toplumu arasında daha fazla öne çıkan adlar durumuna gelmiştir. Şah unvanıyla kullanılan isimler, özellikle Karye-i Darılı’da, Karye-i Minkaric-i Ulya, Karye-i Vank ve Karye-i Canik’te yoğunluk kazanmıştır. Bu cümleden olarak Şah unvanını içerisinde bulunduran 84 şahıs ismi arasında “Şah Verdi” 20, “Şah Veli” 14, “Şah Kulu” 12, “Şah Feyyaz” 7, “Şahi” 5, “Şah Ali” 4 kişide kaydedilmiştir. Ayrıca, sancaktaki cemaatlere mensup hane adları arasında Pir, Abdal, Pirî, İmam, Cafer, Aziz, Derviş, Şeyh gibi unvan/isimlere de belirgin derecede rastlanılmaktadır (Tablo 6). Bilhassa Farsça kökenli olan “Pir” ve “Pirî” unvanlarıyla oluşturulan isimler dikkat çekmektedir. Şahıs bazında bakıldığında Pirî (22), Pir Ahmed (1), Derviş Pirî (1), Pirî Hasan (2), Pirî Şükür (1), Pirî Veli (1), Pir Ali (4), Pir Aziz (3), Pir Veli (3), Pir Kulu (3), Pir Hasan (3), Pirî Hamza (1), Pirî Mehmed (1), Pir Mehmed (5), Pirî Beğ (1), Pir Hızır (1) olarak tespit edilmiştir. 1642 yılında Kiğı sancağında meskun olan aşiretlerin ve cemaatlerin şahıs adları tetkik edildiğinde isimlerin büyük oranda Farsça ve Türkçe kökenli olduğu ve söz konusu aşiretlerin Safevî kültürüne ait izleri devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Cemaat-i Şadilu’ye ait köylerdeki hane sahipleri arasında, Şah Verdi, Ali, Hasan, Hüseyin, Yusuf, Budak, Şah, Hızır, Veli, Şah Veli, Hoş Geldi, Seyid Hüseyin, Seyid Veli, Elvend isimleriyle kaydedilenler öne çıkmakta idi.⁶² Cemaat-i Disimlü’ye ait köylerdeki hane sahiplerinden Şah Kulu, Gülâbi Şah Veli, Veli, Abbas, İlyas, Dede İlyas, Balı, İmam Kulu, Pir Kulu, Dengiz, Kalender, Ali, Derviş Ali, Ağa Han, İbrahim adlarıyla kaydedilenler olduğu gibi daha önceki dönemlere ait şahıs isimleri arasında hiç rastlayamadığımız *Dem Geldi* isminin şahıs adı olarak ilk defa kullanımı da dikkat çeken bir husustur.⁶³ Bu dönemde sancakta meskun olan Cemaat-i Süveydi’ye tabi olan reayaya ait şahıs isimleri içerisinde Şahmeran, Behram, Şahi, Feyyaz, Saru Can, Şah Nazar, Hasan Ali, Haydar, Cebrail, Molla Ali, Şah Verdi, Veli, İbrahim, Yakub, Beşir, Mustafa gibi adlar bulunmaktadır. 1642 yılında sancaktaki cemaatler arasında yaygın kullanılan isimlerden öne çıkanları ise Şah Kulu, Şah Verdi, Hasan, Hüseyin, Ali, İlyas, Şah Veli, Balı olarak sıralayabiliriz. Nitekim 1518, 1553 ve 1642 yıllarına ait sancakta meskun olan cemaatler

⁶¹ Kurt 1991, 169-252.

⁶² BOA. MAD.d.5152, 1095-1098.

⁶³ BOA. MAD.d.5152, 1091-1094.

Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)

içerisindeki şahıs isimleri genel olarak değerlendirildiğinde, cemaatlerin sosyokültürel açıdan ve-inanç yönüyle Safevî tesiri altında kaldığı ve bu kültüre dair izleri koruyarak devam ettirdiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

Tablo 6: 1553 Yılında Kiğı Sancağında Meskun Olan Aşiret ve Cemaatlerin Şahıs Adları Dağılımı

	Şahıs Adı	Sayı		Şahıs Adı	Sayı
1	Emir Ali	1	110	Sevindik	3
2	Ali	26	111	Veli	7
3	Ali Can	7	112	Musa	12
4	Can Ali	4	113	Musa Ali	1
5	Yar Ali	1	114	Ağcalı	1
6	Nur Ali	9	115	Şükür	6
7	Şeyh Ramazan	1	116	Can Kulu	3
8	Hızır	22	117	Pir Baba	2
9	Derviş Ali	4	118	Oruç	1
10	Yakub	16	119	Hüseyin	19
11	Halil	18	120	Şah Hüseyin	3
12	Kul Halil	1	121	Karaca	3
13	Yusuf	29	122	Şemo	2
14	Şeyh Yusuf	2	123	Davud	7
15	Şeyh Emir	17	124	Umur/Ömer	3
16	Allahverdi	9	125	İskender	14
17	Hüdaverdi	12	126	İmam Kulu	5
18	Şah Verdi	20	127	Ali Kulu	3
19	Şah Veled	6	128	Cafer	15
20	İsmail	12	129	Kul Cafer	1
21	Budak	15	130	Seyid Cafer	1
22	Pir Ahmed	1	131	Hacı Yusuf	1
23	Galo/Kalo	11	132	Şeref	5
24	Hamza	20	133	Kara	3
25	Maksud	30	134	Kara Koç	3
26	Şadan	1	135	Kara Can	1
27	Durak	2	136	Kul Haydar	1
28	Murad	8	137	Haydar	13
29	İbrahim	29	138	Zeyneddin	3
30	İbrahim Köse	1	139	Hayreddin	3
31	Şah Nazar	3	140	Gülabi	1
32	Nazar	15	141	İzzeddin	2
33	Hızır Piri	1	142	Şah Feyyaz	7
34	Derviş	8	143	Feyyaz	3
35	Derviş Piri	1	144	Kul Boğar	1
36	Ramazan	3	145	İsfendiyar	1

⁶⁴ Konar-Göçer zümrelerin Safevî Devleti ile olan ilişkileri hakkında bkz. Karaca 2005, 17-36.

37	Bekir	2	146	Ağa Han	5
38	Balı	1	147	Kul	3
39	Elvend	4	148	Diyar	3
40	Abdal	7	149	Kutşa	1
41	Kamber	11	150	Mir Ali	2
42	Hasan	53	151	Hacı	10
43	Yar Hasan	1	152	Yörür/Yürür	3
44	Bayram	23	153	Şah	1
45	Pirî	22	154	Şahi	5
46	Şeyh İbrahim	1	155	Behlül	4
47	Şah Kulu	12	156	İlbeğ	4
48	Yar Ahmed	2	157	Şeyh Çoban	1
49	Seydi Ahmed	8	158	Pirî Mehmed	1
50	Şeyh Ahmed	3	159	Pir Mehmed	5
51	Ahmed	26	160	Mehmed	28
52	Hacı Ahmed	3	161	Şeyh Mehmed	1
53	Pirî Hasan	2	162	Mehmed Ali	2
54	Şeyh Ali	6	163	Mahmud	14
55	Şükür Vermiş	1	164	Kaçmaz Ali	1
56	Pirî Şükür	1	165	Mevla	1
57	Pirî Veli	1	166	Rukneddin	3
58	Pir Ali	4	167	Gül Abdal	1
59	Pir Aziz	3	168	Gülü Hasan	1
60	Pir Veli	3	169	Tirkemiş	1
61	Şah Veli	14	170	Ferman Beğ	1
62	Pir Kulu	3	171	Mercan	1
63	Satılmış	3	172	Kürdü Ömer/Umur	1
64	Seydi Ali	7	173	Kürd	1
65	Durmuş	2	174	Şemseddin	1
66	Cebrail	7	175	Balaban	1
67	Hoşgeldi	2	176	Ayvaz	2
68	Taceddin	3	177	Hulusi	1
69	Kalender	11	178	Mübarek	3
70	Pir Hasan	3	179	Şeyhi	3
71	Şeyh Hasan	3	180	Sultan Ali	2
72	Hasan Ali	5	181	Alaaddin	5
73	Uğurlu	3	182	Ağca	1
74	Bahaddin	3	183	Kul İmam	1
75	Kul Bahaddin	1	184	Kemal	1
76	Pirî Hamza	1	185	Fatin Okcu	1
77	Resul	2	186	Saffed	1
78	İlyas	18	187	Onar	1
79	Kara İlyas	1	188	Mahsun	1
80	Reşo	2	189	Baba Kulu	1
81	Mustafa	2	190	Şah Hasib	4

Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)

82	Hasib	1	191	Mansur	1
83	Hasan Kulu	3	192	Şah Hasan	2
84	Mikail	1	193	Arduç	1
85	Sarıca	1	194	Kuşcu	1
86	Rüstem	1	195	Şeyh	1
87	Şaban	1	196	Temur	1
88	Bestam	1	197	Kılıç	4
89	Şahsuvar	1	198	Kul Şahsuvar	1
90	Kul Bayram	1	199	Seyid İbrahim	1
91	Seyid Veli	1	200	Eyne Bey	1
92	Seyid Derman Beğ	1	201	Derman Beğ	1
93	Efran	1	202	Nasır	2
94	Tanrıvermiş	2	203	Kul Hüseyin	2
95	Nureddin	1	204	Seydi Hasan	1
96	Kul Resul	1	205	Koç Beğ	1
97	Kul Kamber	1	206	Şah Revan	1
98	Seyid Kasım	2	207	Tur Ali	3
99	Cemaleddin	1	208	Can Ahmed	2
100	Sultan Ahmed	1	209	Balım Beğ	1
101	Kaçmaz	2	210	Pir Beğ	1
102	Pirî Beğ	1	211	Allah Kulu	2
103	İsa	1	212	Şems	2
104	Ekmeleddin	1	213	Selman	5
105	Mirac	1	214	Güvendik	1
106	Okcu Abdal	1	215	Sultan	2
107	Bahtiyar	1	216	Pir Hızır	1
108	Yol Kulu	1	217	Okcu	1
109	Şah Ali	4			

2. Üretim ve Vergilendirme

Kiğı sancağında 1518 yılındaki zirai üretim faaliyetleri çift adı verilen tarım ünitelerinde gerçekleşmekte idi. Bilindiği üzere timar sistemi dâhilindeki mirî araziler, toprağı işleyecek olan reayaya verilmek üzere belli birimlere yani çiftçi ailesinin işleyebileceği büyüklükteki parçalara ayrılmıştı. Bu parçalara çift veya çiftlik deniliyordu. Nitekim ziraat yapılan yer demek olan çiftlik, genellikle “bir çift öküzün işleyebileceği arazi” olarak tanımlanmıştır.⁶⁵ Ancak resmi tanıma göre bir çift(lik) arazi bulunduğu mahalle ve toprağın yetiştirme kabiliyetine bağlı olarak değişmek üzere âlâ (verimli) yerden 60-80, evsat (orta halli) yerden 80-100 ve ednâ (kıraç) yerden 100-150 dönüm arası tespit edilmiştir. Dönüm ise, “yürümek adımı ile eni ve uzunluğu kırk adım yer” idi.⁶⁶ 1518 yılına ait Kiğı Sancağı Kanunnâmesi’nde zirâi üretim ile ilgili olarak tüm esaslar açıklanmıştır. Bu bağlamda, çifti olup ve bir çiftlik zemini tasarruf etmeye muktedir olan Müslüman reaya, resm-i çift adı verilen elli Osmanlı akçası ödemek zorunda idi. Diğer taraftan evli olup çifti olmayan Müslüman reaya ise resm-i bennâk vergisini ödemekle yükümlü tutulmuştur. Çifti olmayıp bennâk evinde olanlarla ilgili olarak, bu kişilerin az da olsa ziraat edecek kadar bir miktar yere sahip olmaları durumunda kendilerinden iki dönüme bir Osmanlı akçası vergi alınmakta⁶⁷ olup Osmanlı mali uygulamasında bu vergi adına *dönüm/zemin resmi*

⁶⁵ İnalçık 1959, 582.

⁶⁶ Ünal 2011, 170.

⁶⁷ Akgündüz 1991, 266.

olarak adı verilmekte idi.⁶⁸ 1518 yılında Kiğı sancağında meskun olan cemaat ve aşiretlerden çift resmi ile bennâk resmi, “*resm-i çift ve bennâk ma bad-ı heva ve sair rüsum*” adıyla alınmıştır. Bu durumda bennâk ve çift sayıları da deftere kaydedilmediğinden çift resmi ile bennâk resmi miktarını ayrı ayrı tespit edememekteyiz. Nitekim çift ve bennâk resmi, aynı vergi kalemi başlığında tahsil edilmiş olup Cemaat-i Şadılı’dan 7.470 akça, Cemaat-i Disimlû’den 1080 akça, Cemaat-i Ebu Taliblü’den 1400 akça, Cemaat-i Okculu’dan 600 akça çift ve bennâk resmi alınmıştır. 1553 yılına ait Sancak Kanunnamesi’nde arazilerin fizikî vaziyetinin, reayanın çiftlik türünden arazi tasarruf etmeye imkân tanımamasından bahs olunmakta ve bu durumdan dolayı reaya tasarruf ettiği arazinin durumuna göre âlâ yerden iki dönüme 1 akça, ednâ yerden üç dönüme 1 akça resm-i zemin vergisi ödemekle yükümlü tutulmaktadır.⁶⁹ Bu hükümden de anlaşılacağı üzere, artık reayadan çift resmi yerine zemin resmi alınacağı belirtilmektedir. 1518 yılında sancaktaki tarım arazilerinin çiftlik birimine bölünmesine rağmen, 1553’te zemin resmi temelinde örüntülenmesi, artan nüfus karşısında sancağın jeo-fizikî şartlarının çiftlik biriminin işlerliğini daraltmasıyla yakından ilgili olmalıdır. Bu cümleden olarak cemaatlerden bu dönem toplam 2.482 akça resm-i zemin alınmış olup, bu verginin cemaatler arasındaki dağılımı ise: Cemaat-i Ebu Taliblü 677 akça, Cemaat-i Okculu 735 akça, Cemaat-i Şadılı 970 akça, Cemaat-i Rükneddin 100 akça’dır. Ayrıca sancaktaki Müslüman ve evli olanlardan alınan 6 akça “resm-i hane” vergisinin, sancak sınırları içerisindeki aşiret ve cemaatlerden de tahsil edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla Ebu Taliblü cemaatinden 3.108 akça, Okculu cemaatinden 2.364 akça, Rükneddin cemaatinden 732 akça ve Şadılı cemaatinden 4.728 akça olmak üzere adı geçen dört cemaatten toplam 10.932 akça resm-i hane alınmıştır. Kiğı sancağında meskun olan aşiretlerin üretim faaliyetleri arasında hububat tarımının öne çıktığı görülmektedir. Aslında hububat, Osmanlı köy ekonomisinin başat unsurunu teşkil etmekte olup tüm Osmanlı coğrafyası için birinci derecede önem arz eden tarım ürünü idi. Osmanlı Devleti’nin en önemli vergi gelir kaynaklarından birini teşkil eden öşürün⁷⁰ yüzde ellisinin hububattan sağlanıyor olması⁷¹, hububatın zirai üretim alanındaki önemini açıklar niteliktedir. 1518 yılında hinta (buğday), müstakil öşür kalemi halinde kaydedilmişken, şair (arpa) ve dıhn (darı) aynı bir öşür başlığı altında yazılmıştır. 1518 yılına ait sancak kanunnamesinde üretilen hububattan 1/5, bağlardan, meyvelerden ve pamuktan ise 1/7 oranında öşür alınacağı belirtilmektedir.⁷² 1518 yılındaki mezkûr aşiret ve cemaatlerin hububat haricindeki tarım ürünleri üretimine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu dönemde Cemaat-i Şadılı’nun ürettiği buğdaydan toplam 3.950 kile⁷³, arpa ve darıdan ise 1.710 kile öşür alınmıştır. Bu cemaate ait köylerden olan Karye-i Darılı ile Karye-i Karne, Şadılı cemaatinin diğer köylerinden tahsil edilen toplam buğday öşürünün %51’ini oluşturmaktadır. Cemaat-i Disimlû’dan alınan buğday öşürü 1.750 kile, arpa ve darı öşürü 870 kile iken Cemaat-i Ebu Taliblü’dan tahsil edilen buğday öşürü 1.000 kile, arpa ve darı öşürü 800 kileden ibarettir (Tablo 7). Cemaat-i Okculu ve İlbeğlü’ye ait köyler içerisinde hububat üretimine dair verilere sadece Karye-i Zentil Kozi ile Karye-i Ahmed Beğ köylerinde rastlamaktayız. Nitekim bu iki köyden toplam 650 kile buğday öşürü alınırken, 400 kile de arpa ve darı öşürü tahsil edilmiştir. Cemaat-i Rükneddin ise mevcut cemaatler arasında en az hububat üretiminde bulunan cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır. 1518 yılında, sancakta meskun olan 5 cemaat arasında Cemaat-i Şadılı, buğdaydan alınan öşür miktarının %51’ini oluşturmakta idi (Grafik 2).

⁶⁸ Ünal 2017, 177.

⁶⁹ “*Ve livâ-i mezburenin çiftliğe mahal yeri olmayub birer mikdar yerler ile sebeblenüb ol ecilden bunlara resm-i çift takdir olunmayub yerlerine göre a’lâ yerden iki dönüme bir akça ve ednâ yerden üç dönüme bir akça resm-i zemin kayd olundu.*” Bkz. Akgündüz 1992, 578-579.

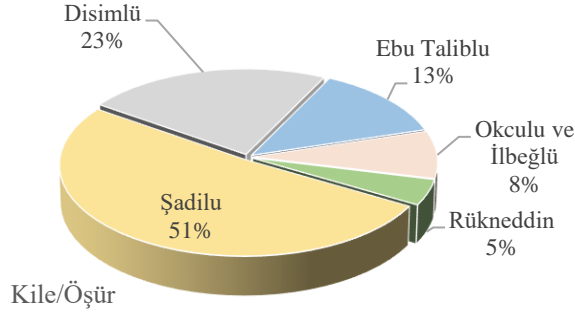
⁷⁰ Öşür, kelime olarak onda bir (1/10) anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olup, ıstılah olarak Osmanlı Devleti’nde umumiyetle halkın ürettiği mahsullerden, bilhassa hububattan alınan vergiye verilen isimdir. Öşür, her ne kadar onda bir demek olsa da vergi nisbeti olarak çoğu kez 1/5, 1/6, 1/8 gibi farklı oranlarda tatbik edilmiş hatta bazı hallerde ürünün yarısı alınmıştır. Bunun sebebi, arazinin verimliliğinin, sulama ve iklim şartlarının, ziraati yapılan ürünün cinsinin ve mahalli örf ve adetlerin farklılığıdır. Öşür, aynı ve nakdî olmak üzere iki şekilde tahsil edilebilirdi. Buğday, arpa, darı, nohut gibi dayanıklı hububat çeşidinde pamukta aynı olarak alınması kanundu. Buna karşılık, sebze ve meyve gibi bağ, bağçe ve bostan mahsullerinden nakdî ve maktû olarak resim alınırdı. Bkz. Ünal 2011, 534.

⁷¹ Ünal 2017, 170.

⁷² Akgündüz 1991, s.267.

⁷³ 1 kile: 12.85 kg. Bkz. Akgündüz 1991, 221.

Grafik 2: 1518 Yılında Kiğı Sancağındaki Cemaatlerden Alınan Buğday Öşrünün Kile Bazındaki Yüzelik Dağılımı

Tablo 7: 1518'de Kiğı Sancağındaki Aşiretlerde Hububat Öşrü Dağılımı

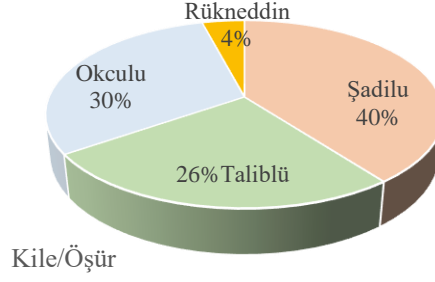
<i>Cemaat-i Şadılı</i>			
<i>Köy</i>	<i>Ürün</i>	<i>Öşür/Kile</i>	<i>Akça</i>
<i>Asis</i>	Hinta	500	4000
	Şair ve Dıhn	330	1980
<i>Canik</i>	Hinta	500	4000
	Şair ve Dıhn	330	1980
<i>Darılu</i>	Hinta	1000	8000
	Şair ve Dıhn	120	960
<i>Karne</i>	Hinta	1000	8000
	Şair ve Dıhn	80	480
<i>Mahundi</i>	Hinta	350	2800
	Şair ve Dıhn	200	1200
<i>Şöbek</i>	Hinta	350	2800
	Şair ve Dıhn	200	1200
<i>Pulak</i>	Hinta ve Şair	200	1600
	Şişek	Hinta	250
<i>Toplam</i>	Şair ve Dıhn	250	1500
		5660	42000
<i>Cemaat-i Disimlü</i>			
<i>Hurik</i>	Hinta	350	2800
	Şair ve Dıhn	150	900
<i>Ceserfet</i>	Hinta	150	1200
	Şair ve Dıhn	100	600
<i>Kızılkilise</i>	Hinta	250	2000
	Şair ve Dıhn	100	600
<i>Aris</i>	Hinta	50	400
	Şair ve Dıhn	70	420
<i>Minazic</i>	Hinta	350	2800
	Şair ve Dıhn	150	900
<i>Keşküivare</i>	Hinta	400	3200
	Şair ve Dıhn	200	1600
<i>Kalişek</i>	Hinta	200	1600

	Şair ve Dıhn	100	600
<i>Toplam</i>		2620	19620
Cemaat-i Ebu Taliblü			
<i>Vank</i>	Hinta	150	1200
	Şair ve Dıhn	100	600
<i>Kimabad</i>	Hinta	250	2000
	Şair ve Dıhn	200	1200
<i>Minkaric-i Ulya</i>	Hinta	250	1200
	Şair ve Dıhn	200	1200
<i>Minkaric-i Sufla</i>	Hinta	350	2800
	Şair ve Dıhn	200	1200
<i>Kır Hüseyin</i>	Gallevat ve Şair	100	700
<i>Toplam</i>		1800	12100
Cemaat-i Okculu ve İlbeğlü			
<i>Zentil Kozi</i>	Hinta	150	1200
	Şair ve Dıhn	100	600
<i>Ahmed Beğ</i>	Hinta	500	4000
	Şair ve Dıhn	300	1800
<i>Toplam</i>		1050	7600
Cemaat-i Rükneddin			
	Hinta	350	2800
	Şair ve Dıhn	150	900
<i>Toplam</i>		500	3700

1553 yılında sancakta gerçekleşen hububat ürünlerinin her birinden ayrı öşür tahsil edilmiştir. Öşür oranı hububatta 1/5, meyve ve bostan ürünlerinde 1/7 oranında öşür alınmakta idi.⁷⁴ Sancak dahilindeki tüm cemaatlerin buğday, arpa ve darı üretiminde bulduklarını bilinmektedir. Üretilen buğday için Aşiret-i Şadilu'den 1.255 kile, Cemaat-i Ebu Taliblü'den 815 kile, Aşiret-i Okculu'dan 966 kile ve Cemaat-i Rükneddin'den 130 kile öşür alınırken; arpa için Aşiret-i Şadilu'den 520 kile, Cemaat-i Ebu Taliblü'den 327 kile, Aşiret-i Okculu'dan 410 kile, Cemaat-i Rükneddin'den 50 kile öşür tahsil edilmiştir (Tablo 8). Aşiret-i Şadilu; buğday, arpa ve darı üretiminde önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda sancaktaki aşiret ve cemaatler bazında buğdaydan alınan öşürün % 40'ını Aşiret-i Şadilu, % 30'unu Aşiret-i Okculu, %26'sını Cemaat-i Ebu Taliblü, %4'ünü de Cemaat-i Rükneddin oluşturmaktaydı (Grafik 3). Yine aşiret ve cemaat bazında değerlendirildiğinde, Aşiret-i Şadilu, arpa öşürünün %40'ını, darı öşürünün de %45'ini teşkil etmekte idi. Hububat üretiminin yanı sıra bağcılık ve meyve üretimi de cemaat ve aşiretler için önemli bir iktisadi faaliyet alanı idi. 1518 yılında aşiret ve cemaatler arasında meyve üretimi ile bağcılık faaliyetlerine dair herhangi bir veriye ulaşılamasa da 1553 yılında özellikle Cemaat-i Aşiret-i Şadilu'nun bütün köylerinde meyve üretiminin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu dönem aşiret ve cemaatler içerisinde Şadilu'ye bağlı köylerden olan Karye-i Canik ile Karye-i Darılı ve Karye-i Asis'te pamuk üretimi yapılmakta idi. Nitekim bu durum, Cemaat-i Şadilu'ya bağlı bu köylerin kolay sulanabilen, verimli arazilere sahip olduğunu göstermektedir. Üretilen pamuk için Karye-i Canik'ten 361 akça, Karye-i Darılı'dan 200 akça, Karye-i Asis'ten 440 akça öşür alınmıştır. Yine Cemaat-i Şadilu'dan 595 akça meyve öşrü, 974 akça resm-i bağat tahsil edilmiştir. Diğer aşiretlerden alınan meyve öşrü ile resm-i bağat miktarlarına bakıldığında, Ebu Taliblü'den 278 akça meyve öşrü, 560 akça resm-i bağat, Okculu'dan 300 akça meyve öşrü, 310 akça resm-i bağat alınmıştır. Cemaat-i Rükneddin'e ait köy olan Karye-i Sarı Ulya ve Sufla'da meyve öşrü ve resm-i bağat ile ilgili bir vergi kaydına rastlanılmamıştır.

⁷⁴ Akgündüz 1992, 578.

Grafik 3: 1553 Yılında Kiğı Sancağındaki Cemaatlerden Alınan Buğday Öşrünün Kile Bazındaki Yüzelik Dağılımı

Tablo 8: 1518'de Kiğı Sancağı'ndaki Aşiretlerde Hububat Öşrü Dağılımı

<i>Şadılı</i>			
<i>Köy</i>	<i>Ürün</i>	<i>Öşür/Kile</i>	<i>Akça</i>
<i>Asis</i>	Hınta	240	2400
	Şair	100	800
	Dıhn	50	350
<i>Canik</i>	Hınta	215	2150
	Şair	100	800
	Dıhn	40	280
<i>Darılu</i>	Hınta	200	2000
	Şair	100	800
	Dıhn	50	350
<i>Karne</i>	Hınta	240	2400
	Şair	60	480
	Dıhn	30	210
<i>Mukandi</i>	Hınta	80	800
	Şair	50	400
	Dıhn	30	210
<i>Şöbek</i>	Hınta	100	1000
	Şair	30	240
	Dıhn	10	70
<i>Şişek</i>	Hınta	130	1300
	Şair	50	400
	Dıhn	30	210
<i>Kiliselü</i>	Hınta	50	500
	Şair	30	240
	Dıhn	20	140
<i>Toplam</i>		2035	18530
<i>Ebu Taliblü</i>			
<i>Vank</i>	Hınta	100	1000
	Şair	50	400
	Dıhn	10	70

<i>Kimabad</i>	Hinta	130	1300
	Şair	50	400
	Dıhn	20	140
<i>Minkaric-i Ulya</i>	Hinta	120	1200
	Şair	50	400
	Dıhn	20	140
<i>Minkaric-i Sufla</i>	Hinta	300	3000
	Şair	100	800
	Dıhn	50	350
<i>Kır Hüseyin</i>	Hinta	35	350
	Şair	12	96
	Dıhn	10	70
<i>Zentil Goti</i>	Hinta	100	1000
	Şair	45	360
	Dıhn	20	140
<i>Cancirik</i>	Hinta	30	300
	Şair	20	160
	Dıhn	6	42
<i>Toplam</i>		1278	11718
<i>Okculu</i>			
<i>Beğ Ahmed</i>	Hinta	320	3200
	Şair	150	1200
	Dıhn	50	350
<i>Mukayyed</i>	Hinta	150	1500
	Şair	50	400
	Dıhn	15	105
<i>Gakuyin</i>	Hinta	111	1110
	Şair	40	320
	Dıhn	15	105
<i>Kuyucak</i>	Hinta	150	1500
	Şair	80	640
	Dıhn	40	280
<i>Ermenik</i>	Hinta	140	1400
	Şair	50	400
	Dıhn	10	70
<i>Mübareke</i>	Hinta	95	950
	Şair	40	320
	Dıhn	15	105
<i>Toplam</i>		1521	13955
<i>Rükneddin</i>			
<i>Sarı Ulya ve Sufla</i>	Hinta	130	1300
	Şair	50	400
	Dıhn	30	210
<i>Toplam</i>		210	1910

Hayvancılık da Kiğı sancağında meskun olan aşiretler için büyük önem arz etmekte idi. Özellikle küçük baş hayvan yetiştiriciliği içerisinde bilhassa koyun yetiştiriciliğinin öne çıktığı görülmektedir. 1518-1553 yılları arasında sancaktaki cemaat ve aşiretlerden tahsil edilen âdet-i ağnâm, genellikle her vilayette Müslim ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin 2 koyuna 1 akça alınan bir vergi türü idi. Koyun kuzulu da olsa tek bir koyun kabul edilir, koyundan ayrı kuzusundan ayrı vergi alınmazdı.⁷⁵ 1553 yılında Kiğı sancağında, bu vergi gelir kalemi, erbâbı timara tahsis edilmiş, her sipahi timarındaki âdet-i ağnâmdan mesul tutulmuştur.⁷⁶ Diğer taraftan sancaktaki aşiretlerden 1523 yılından itibaren tahsil edildiği anlaşılan âdet-i çobanbeği adında farklı bir vergi daha alınmakta idi. Akkoyunlular zamanında Doğu Anadolu'da uygulanan bir vergi olan âdet-i çobanbeği'nin⁷⁷, niteliğine dair bilgiyi, sancağın 1553 yılına ait mufassal tahrir defterinde yer alan "bir sene gitmez, bir sene kışlar, bir sene gitmeyenlerden 100 koyunda 18 akça alınır" ifadesinden öğrenebilmekteyiz.⁷⁸ 1518 yılında Kiğı'da meskun olan Aşiret-i Şadilu'dan 16000 akça, Aşiret-i Disimli'den 3000 akça, Aşiret-i Ebu Taliblü'den 3060 akça ve Aşiret-i Okculu'dan 4560 akça âdet-i ağnâm alınmıştır. Bu vergi, koyun başına sabit bir resim olduğu için, vergi toplamından hareketle koyun miktarını tespit etmek mümkündür. Bu bağlamda, 1518 yılında, Şadilu'nun 32.000, Disimli'nün 6000, Ebu Taliblü'nün 6120, Okculu'nun 9120 koyunu mevcut idi. 1523'te âdet-i ağnâm vergisinin farklı bir isimle kaydedildiğini görmekteyiz. Bu dönemde "âdet-i zekat-ı ağnâm" adıyla Okculu'dan 5745 akça, Şadilu'dan 8000 akça, Ebu Taliblü'den 5542 akça, Disimli'den 5910 akça, Rükneddin'den 1200 akça vergi tahsil edildiğini tespit etmekteyiz. 1518 yılına kıyasla aşiretlerin koyun sayılarında azalmanın olduğu ifade edilebilir. Bu durumda Okculu'nun 11490, Şadilu'nun 16000, Ebu Taliblü'nün 11084, Disimli'nün 11820, Rükneddin'in 2400 koyuna sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. 1553'te aşiretlerden alınan mezkur vergi miktarı ile aşiretlerin sahip olduğu koyun sayıları ise şu şekilde idi: Ebu Taliblü 8000 akça (16000 koyun), Okculu 7700 akça (15400 koyun), Şadilu 9000 akça (18000 koyun), Rükneddin 710 akça (1420) idi. Diğer taraftan âdet-i çoban beği vergisinin 1523 ve 1553 yıllarına ait miktarlarının aşiretlere göre dağılımı ise: Okculu'nun 1523'te 2612 akça, 1553'te 684 akça; Şadilu'nun 1523'te 2800 akça, 1553'te 800 akça, Ebu Taliblü'nün 1523'te 2128 akça, 1553'te 720 akça; Rükneddin'in ise 1523'te 448 akça, 1553'te 290 akça'dır. 1523-1553 dönemlerinde aşiretlerden alınan âdet-i çoban beği miktarında dikkate değer bir azalmanın olduğu müşahade edilmektedir.

Kiğı sancağındaki aşiretlerden resm-i köm adında başka bir vergi de alınmakta idi. Köm, ağıl anlamına gelmekte ve köm resmi de, sürü sahiplerinden alınan vergi olarak bilinmektedir.⁷⁹ Ayrıca "köm/kom", sadece hayvanların otlatıldığı alanlarda kurulan geçici yerleşme tipi olarak da bilinmektedir.⁸⁰ Kiğı sancağının komşu sancaklarından olan Çemişgezek sancağında, resm-i kışlak'ın, "köm" olarak bilinmesi ve köyde kışlamayıp kömde kışlayan koyunlardan alınması⁸¹, Kiğı sancağında da geçerli bir vergi uygulaması olabileceğini düşündürmektedir. Aynı zamanda Kiğı'daki aşiretlerden "mahsulat-ı çayır" adıyla yaylak resminin bir tür benzeri⁸² olan vergi de alınmakta idi. Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatlerden alınan resm-i kom ve mahsulat-ı çayır vergilerine dair bilgiler 1553 yılıyla mahdut kaldığı için bu yılın öncesi ve sonrasına ait zikredilen vergi kalemleri hakkında sayısal verilere ulaşamamaktayız. Bu bağlamda, Kiğı'daki aşiret ve cemaatlerden tahsil edilen ve kıt'a bazında vergilendirilen resm-i köm'ün dağılımına bakıldığında bu verginin, Cemaat-i Ebu Taliblü'den 1380 akça (23 kıt'a), Cemaat-i Aşiret-i Okculu'dan 1080 akça (18 akıt'a), Cemaat-i Aşiret-i Şadilu'den 960 akça (16 kıt'a), Cemaat-i Rükneddin'den 480 akça (8 kıt'a) tahsil edildiği tespit edilmektedir. Yaylak resmi karşılığı olan mahsulat-ı çayır vergisi toplamının ise köm resmi'ne nazaran daha az olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, mahsulat-ı çayır vergisi, Cemaat-i Ebu Taliblü'den 380 akça, Cemaat-i Aşiret-i Okculu'dan 915 akça, Cemaat-i Aşiret-i Şadilu'den 624 akça, Cemaat-i Rükneddin'den 150 akça olarak alınmıştır.

⁷⁵ Ünal 2017, 173.

⁷⁶ Akgündüz 1992, 579.

⁷⁷ Ünal 2011, 11.

⁷⁸ TKGM. TD 126, 57a.

⁷⁹ Ünal 2011, 564.

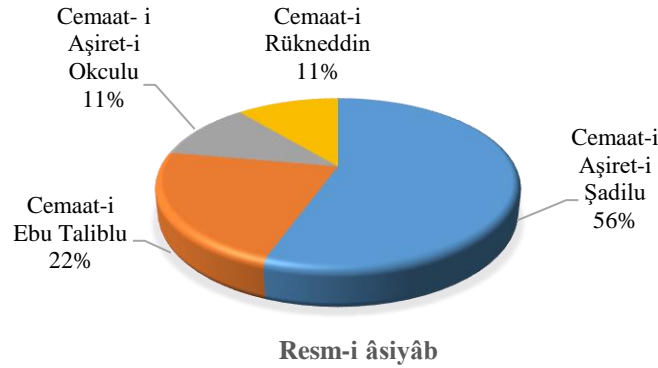
⁸⁰ <https://www.cografya.gen.tr/sozluk/kom-4.htm>

⁸¹ Ünal 1999, 112.

⁸² Resm-i çayır, çayır ve me'ralardan alınan vergi olup, resm-i kuru adıyla da bilinmektedir. Resm-i kuru ise yörük taifesindeki sürü sahiplerinden alınan bir çeşit yaylak vergisidir. Ünal 2011, 560 ve 564.

Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatlerin meskun olduğu köylerde küçük çaplı da olsa sınıî tesislerin mevcut olduğunu tespit etmekteyiz. Özellikle hububat üretimi ile yakından ilişkili olan, buğday ve arpanın öğütülerek un haline getirilmesinde rol oynayan değirmenler, aşiret ve cemaatlerin yaşadığı 10 köyde faaliyet göstermektedir. Değirmenlerin bulunduğu köylerden 5'i Cemaat-i Aşiret-i Şadilu'ya ait iken, 3'ü Cemaat-i Ebu Taliblu'ya, 1'er tanesi de Cemaat-i Aşiret-i Okculu ile Cemaat-i Rükneddin'e aittir. Bu köylerdeki değirmenlerin 6 ay süreyle çalıştıkları bilinmektedir. Değirmenlerde dönen her taş sayısı için "bâb" terimi kullanılmakta ve dönen her bir bâb için aylık 5 akça üzerinden vergilendirme gerçekleştirilmektedir.⁸³ Değirmenler, bâb sayısı açısından değerlendirildiğinde ise, Cemaat-i Aşiret-i Şadilu'ya ait 5 köyde toplam 10 bâb (dönen taş) bulunmakta ve her 6 ay için 30 akça üzerinden toplam 300 akça değirmen resmi tahsil edilmekte idi. Cemaat-i Ebu Taliblu'ya ait üç köyde 4 bâb 120 akça, Cemaat-i Aşiret-i Okculu'ya ait Karye-i Mukayyed'te bulunan 2 bâb değirmenden 60 akça⁸⁴, Cemaat-i Rükneddin'e ait Karye-i Sarı Ulya ve Sufla mevcut olan 2 bâb değirmenden 60 akça resm-i âsiyâb alınmıştır. Nitekim 1553 yılında Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaat köyleri içerisinde faaliyet gösteren 18 bâb değirmenden toplam 540 akça vergi alınmıştır. Aşiret ve cemaatlerden tahsil edilen resm-i âsiyâb'ın %56'sı Cemaat-i Aşiret-i Şadilu'den alındığı görülmektedir (Grafik 4).

Grafik 4: 1553'te Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerden Tahsil Edilen Resm-i Âsiyâb'ın Dağılımı

Sonuç

Kiğı sancağı, sahip olduğu jeo-fizikî özellikleriyle aşiret ve cemaatler için önemli bir yerleşim alanı niteliği göstermekte idi. İncelediğimiz dönem içerisinde sancakta kaydedilen aşiret ve cemaatlerin genel olarak köylerde meskun oldukları görülmektedir. İncelenen dönem bazında Şadilu, sosyo-ekonomik açıdan diğer cemaatler arasında öne çıkan cemaat olmuştur. 1518 yılında Kiğı sancağında "Cemaat-i Aşiret-i Şadilu", "Cemaat-i Aşiret-i Disimlü", "Aşiret-i Cemaat-i Ebu Taliblu", "Cemaat-i Okculu ve İlbeğlü", "Cemaat-i Aşiret-i Rükneddin adlarında 5 aşirete bağlı cemaat yaşamakta idi. Bu aşiretler içerisinde, Şadilu cemaatinin nüfusu, sancaktaki tüm cemaatlerin nüfusunun %49'unu teşkil etmekte idi. Diğer taraftan bu dönemde sancaktaki tüm cemaatler, Osmanlı ordusuna eşkinici nefer desteğinde bulunmakta idi. 1523 yılına gelindiğinde Kiğı sancağı'ndaki mevcut aşiretlere Cemaat-i Senirlü'nün dahil olduğu müşahede edilmektedir. 1553 yılında Kiğı sancağı sınırları içerisinde yaşayan cemaatler, Cemaat-i Ebu Taliblu, Cemaat-i Aşiret-i Okculu, Cemaat-i Aşiret-i Şadilu, Cemaat-i Rükneddin adlarıyla kaydolunmuşlardır. 1553 yılında Cemaat-i Disimlü'ye dair sancak sınırları içerisinde herhangi bir ize rastlanılmamıştır. 1523 yılında olduğu gibi 1553'te de Cemaat-i Şadilu sahip olduğu nüfus miktarı yönüyle diğer cemaatler arasında öne çıkmış durumdaydı. 1642'de Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatlerin dağılımında önemli değişmeler olduğu görülmektedir. Bu dönemde sancak içerisinde Aşiret-i Süveydi, Aşiret-i Gamürlü/Kamürlü, Aşiret-i Şadilu ve Aşiret-i Disimlü meskun durumda iken 1553 yılında sancak hudutları içerisinde meskun olduğu bilinen Cemaat-i Ebu Taliblu'nun, 1642'de Kiğı'da mevcut olmadığı tespit edilmektedir.

⁸³ Ünal 2017, 183-184.

⁸⁴ TKGM. TD 126, 56b.

Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)

Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatlerin ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanmakta idi. Tarımsal faaliyetler hususunda bilhassa buğday ve arpa gibi hububat ağırlıklı ürünlerin ekimini yapan aşiret ve cemaatler, 1553 yılından itibaren de meyve, bostan, üzüm gibi farklı tarımsal ürün yetiştiriciliğinde bulunmuşlardır. Hayvancılık faaliyetleri arasında da bilhassa koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu alanda da Cemaat-i Şadilu'nun diğer cemaatler içerisinde ciddi bir paya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim 1518-1642 yılları arasında Kiğı sancağı sınırları içerisindeki aşiretlerde demografik ve ekonomik açıdan birtakım farklılıklar müşahade edilse de Kiğı, aşiret ve cemaatler için önemli bir yaşam alanı olma rolü üstlenen coğrafya olmuştur.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA. MAD.d. 8458.

BOA. A.{DVNSMHM.d.00012.

BOA. TD 64.

BOA. TD 998.

BOA. MAD.d.5152.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı

TKGM, TD 126.

Araştırma ve İnceleme

Afyoncu, E.(2009). Sipahi, TDVİA, C.37, İstanbul, 256-258.

Akbulut, Yılmaz.(1991).Bingöl Tarihi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akgündüz, A.(1991). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. 3.Kitap, İstanbul: Fey Vakfı.

_____.(1992). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. 5. Kitap/II.Kısım, İstanbul: Fey Vakfı.

Arpağuş, S.(2007). Pîr, TDVİA, C.34, İstanbul, 272-273.

Aşan, M. B.(1989). Elazığ-Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Aydın, D.(1998). Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı –Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bilge, S. M.(2020). Çerkezler, TDVİA, C.EK.1, Ankara, 287-290.

Erpolat, M.S.(1999). XVI. Yüzyılda Diyarbakir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

_____.(2008). Kiğı Sancağı'nın Tarihi Coğrafyası: Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, S.3, 11-37.

Gümüştü, O. (2019). Yaylak ve Kışlak, TDVİA, C.Ek-2, Ankara, s.669.670.

Gündüz, T. (2007). Anadolu'da Türkmen Aşiretleri. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

_____. (2002). Konar Göçer, TDVİA, C.26, Ankara, 161-163.

_____. (2010). Şah, TDVİA, C.38, İstanbul, 248-250

Halaçoğlu, Yusuf.(2014). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____. (2012). Osmanlı Kimliği ve Aşiretler. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

_____. (1996). Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", Belleten, S.227, C.60/Nisan, 139-146.

İnalcık, H.(2012). Timar, TDVİA, C.41, 168-173.

_____. (1959). Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu: Belleten, C.XXIII/S.92, 575-609.

Karaboğa, D. V.(2020). XVI. Yüzyılda Diyarbakir Eyaleti'nde İktisadi Hayat. Ankara: Gece Kitaplığı.

Kiğı Sancağı'ndaki Aşiret ve Cemaatlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1518-1642)

- Karaca, B.(1993). 1518 (H.924)Tarihli Tahrir Defterine Göre Kiğı Sancağı: Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun, 137-169.
- _____.(2005). Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri: Arayışlar Dergisi, 7/14, 17-36.
- _____.(2017). "Being AYoruk In The Ottoman State", Research and Development on Social Sciences. (ed: Rasim Yılmaz-Mehmet Ali Icbay vd.), Poland.
- Kazıcı, Z. (2017). Osmanlı Toplum Yapısı. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Koç, Y.(2004). XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskan ve Toplumsal Yapı: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.16, 129-156.
- Kurt, Y.(1991). Adana Sancağı Kiğı Adları: Tarih Araştırmaları Dergisi, C.15/S.26, 169-252.
- Küçükbaşcı, M.S. (2009). Seyyid, TDVİA, C.37, İstanbul, 40-43.
- Ortaylı, İ.(2017). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özcan, A.(1995). Eşkinci, TDVİA, C.11, İstanbul, 469-471.
- Palalı, M.Z.(1993). Cüzzam, TDVİA, C.8, İstanbul, 150-152.
- Şemsettin Sâmî. (1306). Kâmûsu'l A'lâm. C.V, Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şerefhan Bitlisi. (2014). *Şerefname*, (Çev. Abdullah Yegin), C.1, İstanbul: Nûbihar.
- Türkay, C.(2012). Osmanlı Devleti'nde Oymak, Aşiret ve Cemaatlar. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tüzün, N.(2021). XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Cüzzam Hakkında Bazı Tespitler: History Studies, 13/1 Şubat, 201-215.
- Ünal, M. A. (1989). XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (2012). Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- _____. (1991). XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.1, C.6, 303-317.
- _____. (1999). XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- _____.(2017). Osmanlı Müesseseleri Tarihi. Fakülte Kitabevi, Isparta.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.cografya.gen.tr/sozluk/kom-4.htm> (Son Erişim Tarihi: 13.08.2023)

<https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/bingol-fiziki-il-haritasi-1450.pdf>; (Son Erişim Tarihi: 13.08.2023)